

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

Геолого-географічний факультет

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний комплекс

Харків – 2009

Немець Л.М., Заволока Ю.Ю. Економічна і соціальна географія України. Навчально-методичний комплекс. – Харків, 2009. – 68 с.

Навчально-методичний комплекс розроблено для надання допомоги студентам при вивченні одного з важливих курсів «Економічна і соціальна географія України» як одного з найважливіших у циклі дисциплін професійної і практичної підготовки бакалавра географії. Мета комплексу – надати методичну допомогу студентам для підготовки до практичних і семінарських занять та розвивати навички самостійної роботи при вивченні курсу. Складовою комплексу є робочий зошит для практичних робіт.

Навчально-методичний комплекс розрахований на студентів денного і заочного відділень геолого-географічного факультету, які навчаються за кваліфікаційним рівнем бакалавр географії.

Комплекс містить загальні відомості про курс, тематичний план, навчальну програму з вимогами до рівнів компетентності студентів, тези лекції, запитання для самоконтролю знань, орієнтовані питання до модульного контролю, рекомендовану літературу, теми і плани практичних і семінарських занять,

Рекомендовано до друку Вченою радою
геолого-географічного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
(протокол №1 від 28.08.2009 р.)

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	5
СТРУКТУРА КУРСУ.....	6
ЗМІСТ ПРОГРАМИ.....	7
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	12
ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ.....	13
<i>Модуль 1.</i>	13
Лекція 1. Основи соціально-економічної географії України. Україна на економічній та політичній карті світу.....	13
Лекція 2. Історико-географічні аспекти формування території України та її господарського освоєння.....	14
Лекція 3. Оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України.....	16
Лекція 4. Етно-демографічні особливості України.....	23
Питання для самоконтролю знань студентів.....	26
<i>Модуль 2.</i>	27
Лекція 1. Загальна характеристика господарства України.....	27
Лекція 2. Паливно-енергетичний комплекс України.....	29
Лекція 3. Територіальна організація металургійного комплексу України	32
Лекція 4. Машинобудівний комплекс (МБК)України.....	35
Лекція 5. Хімічний комплекс та лісова і деревообробна промисловість України.....	38
Лекція 6. Агропромисловий комплекс України (АПК).....	42
Лекція 7. Соціальний комплекс України: територіальні та галузеві особливості розвитку.....	45
Питання для самоконтролю знань студентів.....	47
<i>Модуль 3.</i>	48
Лекція 1. Особливості суспільно-географічного районування України. Характеристика Донецького економічного району.....	48
Лекція 2. Суспільно-географічна характеристика Столичного, Центрального, Північно-Східного економічних районів.....	50
Лекція 3. Суспільно-географічна характеристика Причорноморського, Придніпровського, Подільського економічних районів	52
Лекція 4. Суспільно-географічна характеристика Карпатського, Північно-Західного економічних районів. Особливості та перспективи розвитку України.....	54
Питання для самоконтролю знань студентів.....	55
ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	57
ТИПОВІ ПИТАННЯ ДО ПИСЬМОВИХ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛІВ.....	67
ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ.....	69
ДОДАТКИ.....	70

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Навчальний курс «Економічна і соціальна географія України» має важливе значення у підготовці бакалавра географії, формуючи необхідні знання та практичні навички для подальшої фахової підготовки та практичної діяльності магістра економічної і соціальної географії.

На основі просторового аналізу курс «Економічна і соціальна географія України» досліджує особливості демографічних процесів, галузеві та територіальні аспекти розвитку економіки країни. Такий аналіз дозволяє виявити широке коло взаємопов'язаних проблем у соціально-економічному розвитку; проблем та перспектив функціонування економіки в сучасних ринкових умовах та необхідність інтеграції України у світове господарство.

Курс пов'язаний з рядом інших дисциплін: основи суспільної географії, техніко-економічні основи виробництва, економічна географія країн світу, соціальна географія, географія сфери обслуговування, фізична географія України, теорія і методологія географічних досліджень тощо.

Мета та завдання курсу. Основною метою сформувати: знання про економіко-географічне положення своєї держави, природно-ресурсний потенціал розвитку її господарства і життєдіяльності населення, сучасні проблеми і перспективи народонаселення, розвиток та розміщення провідних галузей та міжгалузевих комплексів, а також великих її регіонів. Важливим завданням курсу є формування практичних навичок дослідження та аналізу стану соціально-економічного розвитку галузей та окремих територій України, визначення перспектив їх розвитку.

Рівні компетентності студентів:

- знати особливості та вміти давати оцінку економіко-географічного, геополітичного, просторово-транспортного положення України;
- володіти знаннями стосовно особливостей природно-ресурсного потенціалу України та проблем його освоєння;
- визначати особливості демографічних проблем розвитку держави, вміти їх пояснювати;
- знати закономірності розміщення територіальної організації виробничих сил України та її окремих регіонів, вміти визначати основні проблеми;
- вміти аналізувати загальні закономірності та особливості регіональної диференціації та перебігу економічних і соціальних процесів в Україні;
- вміти аналізувати процеси територіальної диференціації господарства;
- вміти проводити характеристику окремих територіально-виробничих комплексів, промислових і транспортних вузлів, сільськогосподарських зон; економічних районів; окремих регіонів країни, визначити проблеми та шляхи подальшого розвитку.

СТРУКТУРА КУРСУ

(для денного відділення)

Модуль	Тема	Аудиторні години		
		Лекції	Практичні заняття	Всього годин
Вступ	Вхідний контроль знань студентів	2		2
1. Суспільно-географічне положення України. Етно-демографічні процеси в Україні	1. Україна на економічній та політичній карті світу. Загальні відомості про країну.	2	2	16
	2. Історико-географічні аспекти формування території України та її господарське освоєння.	2		
	3. Оцінка природно-ресурсного потенціалу України.	2	2	
	4. Етно-демографічні особливості України	2	2	
	Поточний модульний контроль №1.	2		
2. Особливості територіальної організації господарства України та її окремих регіонів.	1. Загальна характеристика господарства України.	2		36
	2. Паливно-енергетичний комплекс України.	4	2	
	3. Металургійний комплекс України	2	2	
	4. Машинобудівний комплекс України	4	2	
	5. Хімічний комплекс та лісова і деревообробна промисловість України	2	2	
	6. Агропромисловий комплекс України	4	2	
	7. Соціальний комплекс України: територіальні та галузеві особливості розвитку.	4	2	
	Поточний модульний контроль №2.	2		
Всього годин за 5 семестр		36	18	54
3. Особливості суспільно-географічного районування України.	1. Особливості суспільно-географічного районування України (за різними авторами). Характеристика Донецького економічного району.	2	2	18
	2. Суспільно-географічна характеристика Столичного, Центрального, Північно-Східного економічних районів.	2	2	
	3. Суспільно-географічна характеристика Причорноморського, Придніпровського, Подільського економічних районів.	2	2	
	4. Суспільно-географічна характеристика Карпатського, Північно-західного економічних районів. Особливості та перспективи розвитку України.	2	2	
	Поточний модульний контроль №3.	2		
Всього годин за 6 семестр		10	8	18
Всього годин		46	26	72

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

МОДУЛЬ 1. Суспільно-географічне положення України. Етно-демографічні процеси в Україні

Тема 1. Основи соціально-економічної географії України. Україна на економічній та політичній карті світу

Предмет та об'єкт економічної і соціальної географії України. Значення курсу, структура та завдання курсу. Цілі та завдання курсу в системі вищої географічної освіти. Визначні українські економіко-географи. Суспільно-географічне положення України. Сучасний державний та адміністративно-територіальний устрій, форма правління. Політико-географічне положення України. Господарський потенціал.

Тема 2. Історико-географічні аспекти формування території України та її господарського освоєння

Походження назви «Україна». Основні етапи формування сучасної державної території України. Історія формування території і розвитку економіки Слобідської України. Особливості історичного і економічного розвитку на період XIX-XX ст. Формування кордонів України в ході Другої світової війни. Сучасна конфігурація кордонів країни. Українська державна територія й етнічні землі

Тема 3. Оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України

Поняття “ПРП” території. Сутність економічної оцінки ПРП. Значення виявлення компонентної структури ПРП. Рівень забезпеченості господарства України природними ресурсами. Регіональні відмінності в забезпеченні ПРП.

Тема 4. Етно - демографічні особливості України

Сучасна демографічна ситуація в Україні. Соціальна структура населення. Трудовий потенціал. Особливості розселення. Формування міських агломерацій. Розміщення сільського населення по території України. Особливості українського етно- та націогенезу. Етнічний склад населення. Етнографічні територіальні відмінності. Міграції, види міграції та сучасні тенденції. Українська діаспора в світі.

МОДУЛЬ 2. Особливості територіальної організації господарств України та її окремих регіонів

Тема 1. Загальна характеристика економіки України

Поняття "економіка України" та його економіко-географічні особливості та структура господарства. Основні форми суспільної організації виробництва. Структура виробничої сфери України. Сучасна динаміка ВВП. Економічні складові

національної безпеки України. Промисловість України. Галузі спеціалізації. Особливості структури промисловості України та її аналіз. Питома вага окремих галузей. Динаміка загального обсягу промислової продукції.

Тема 2. Паливно-енергетичний комплекс України (ПЕК)

Паливна промисловість. Структура запасів палива; структура паливно-енергетичного балансу. Економічна характеристика головних басейнів. Проблеми паливної промисловості та шляхи їх вирішення. Характеристика електроенергетики. Класифікації електростанцій України. Головні споживачі електроенергії. Основні проблеми та перспективи енергетики України.

Тема 3. Територіальна організація металургійного комплексу України

Чорна та кольорова металургія. Значення металургії в економіці України. Виробнича структура галузі. Типи підприємств. Фактори розвитку та особливості територіальної структури галузі. Економіко-географічна характеристика металургійних баз України.

Тема 4. Машинобудівний комплекс України

Значення машинобудування для економіки країни. Чинники розвитку галузі. Особливості галузевої структури машинобудування України. Питома вага окремих галузей машинобудування. Особливості розміщення машинобудування. Макрорегіони і регіони, де найбільш розвинуте машинобудування.

Тема 5. Хімічний комплекс та лісова і деревообробна промисловість України

Значення галузі та основні чинники розвитку. Особливості структури. Найважливіші галузі. Сучасні тенденції розвитку. Особливість розміщення по території країни. Райони з найбільш високим рівнем концентрації хімічної промисловості. Структура лісової і деревообробної промисловості. Особливості розміщення деревообробних галузей. Макрорегіони і регіони з найбільш високим рівнем розвитку галузі. Хімічна переробка деревини. Географія целюлозно-паперового виробництва; лісохімічне і гідролізне виробництво.

Тема 6. Агропромисловий комплекс України (АПК)

Поняття “АПК”. Основні сфери АПК. Значення розвитку АПК. Основні економічні показники функціонування АПК країни. Особливості розвитку і розміщення. Форми господарювання. Галузі спеціалізації. Земельний фонд і його

структура. Розподіл сільгоспугідь за окремими районами, природно – економічними зонами. Розподіл орних земель. Площі зрошувальних і осушених земель і потенціал їх в відповідних регіонах. Головні зрошувальні системи. Переробна промисловість: харчова промисловість та частково легка промисловість України. Виробнича та соціальна інфраструктура АПК.

Тема 7. Соціальний комплекс України: територіальні та галузеві особливості розвитку

Соціальна інфраструктура. Легка промисловість. Культурно-освітній комплекс. Соціально-побутовий комплекс. Рекреаційний комплекс. Географія соціального неблагополуччя. Науковий комплекс. Транспортний комплекс України.

Значення комплексу для функціонування економіки країни і забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків. Загальні риси зовнішніх зв'язків України: політичні, економічні та науково-технічні зв'язки.

МОДУЛЬ 3. Особливості суспільно-географічного районування України

Тема 1. Особливості суспільно-географічного районування України (за різними авторами). Характеристика Донецького економічного району

Основи соціо-економіко-географічного районування. Ознаки району. Суспільно-географічне районування України. Основні суспільно-географічні макрорайони України (за О. Шаблієм, Ф. Заставним, М. Пістуном, А. Голіковим).

Склад і особливості формування території. Спеціалізація району. Історичні особливості формування і розвитку господарства району. Природно-ресурсний потенціал району. Демографічна ситуація. Георелігійна ситуація. Загальна характеристика господарства. Промисловість економічного району. Агропромисловим комплекс району. Умови та чинники розвитку і спеціалізації. Соціальний комплекс району. Транспортний комплекс району. Суспільно-географічні зв'язки з іншими районами України та зарубіжжям. Проблеми та перспективи розвитку.

Тема 2. Суспільно-географічна характеристика Столичного, Центрального, Північно-Східного економічних районів

Склад і особливості формування території. Спеціалізація району. Історичні особливості формування і розвитку господарства району. Природно-ресурсний потенціал району. Демографічна ситуація. Георелігійна ситуація. Загальна характеристика господарства. Промисловість економічного району. Агропромисловим комплекс району. Умови та чинники розвитку і спеціалізації. Соціальний комплекс району. Транспортний комплекс району. Суспільно-

географічні зв'язки з іншими районами України та зарубіжжям. Проблеми та перспективи розвитку.

Тема 3. Суспільно-географічна характеристика Причорноморського, Придніпровського, Подільського економічних районів

Склад і особливості формування території. Спеціалізація району. Історичні особливості формування і розвитку господарства району. Природно-ресурсний потенціал району. Демографічна ситуація. Георелігійна ситуація. Загальна характеристика господарства. Промисловість економічного району. Агропромисловим комплекс району. Умови та чинники розвитку і спеціалізації. Соціальний комплекс району. Транспортний комплекс району. Суспільно-географічні зв'язки з іншими районами України та зарубіжжям. Проблеми та перспективи розвитку.

Тема 4. Суспільно-географічна характеристика Карпатського, Північно-західного економічних районів. Особливості та перспективи розвитку України

Склад і особливості формування території. Спеціалізація району. Історичні особливості формування і розвитку господарства району. Природно-ресурсний потенціал району. Демографічна ситуація. Георелігійна ситуація. Загальна характеристика господарства. Промисловість економічного району. Агропромисловим комплекс району. Умови та чинники розвитку і спеціалізації. Соціальний комплекс району. Транспортний комплекс району. Суспільно-географічні зв'язки з іншими районами України та зарубіжжям. Проблеми та перспективи розвитку.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик Ю.Д. Економічні проблеми агропромислового комплексу України в умовах формування ринкових відносин. — К., 1997. — 200с.
2. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / Гл. ред. А.Ф. Трешников; Ред. кол.: Э.Б. Алаев, П.М. Алампиев, А.Г. Воронов и др. — М.: Сов. энциклопедия, 1988. — 432с.
3. Географічна енциклопедія України. — Т. 1-3. — К, 1993.
4. Голиков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник. — К.: Либідь, 1996.
5. Жупанський Я. Економічна і соціальна географія України / Жупанський Я. — К., 1998.
6. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: навчальний посібник. — К, 2006.
7. Заблоцький Б.Ф. Економіка України: національна економіка України. / Б.Ф. Заблоцький. — Львів, 1997.
8. Заставний Ф.Д. Географія України. / Ф.Д. Заставний. — Л., 1994.
9. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил (теоретико-методологічні основи). — К., 1997
10. Леонтєва Г.Г. Економічна і соціальна географія. Україна. Робочий зошит: Навчальний посібник. — Суми: Видавництво «Університетська книга», 2004. — 136 с.
11. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О. Географія: Україна і світ. — 2-ге вид., стер. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. — 456 с.
12. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. — К., 1998.
13. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. — К.: Вища шк., 1996.
14. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Проводар Н.І. Географія агропромислових комплексів: Навчальний посібник. — К.: Либідь, 1997. 200 с.
15. Руденко В.П. Довідник з географії ПРП України. — К., 1998
16. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. — К.: Вікар, 2006. — 396 с.
17. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року / НАН України; Інститут економіки. — К., 1999. — 55 с.
18. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. — Одеса: Астропринт, 2001.
19. Трубич С.Ю. Трудовий потенціал і зайнятість населення України в умовах переходу до ринку. — Тернопіль: Поліграфіст, 1996. — 200 с.

- 20.Хомра О.У., Ожеван М.А., Петрова Т.П., Нагорний В.І., Примак О.Г. Трудова міграція громадян України. Біла книга. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 201 с.
- 21.Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / О.І. Шаблія. –Львів: Світ, 2000.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

МОДУЛЬ 1. Суспільно-географічне положення України. Етно-демографічні процеси в Україні.

Лекція 1. Основи соціально-економічної географії України.

Україна на економічній та політичній карті світу.

План лекції:

1. Економічна і соціальна географія України як наука.
2. Визначні українські економіко-географи.
3. Економіко-географічне положення України і його господарська оцінка.

1. *Соціально-економічна географія (СЕГ)* наука про загальні та специфічні закони й закономірності територіальної організації суспільства, механізм дії та форм прояву їх територіальних суспільних системах, що функціонують у просторово-часовому аспекті.

Загальним об'єктом дослідження є антропосфера: земна сфера, де живе людство; сфера Землі, що її прямо чи опосередковано видозмінила людина; використовувана й видозмінена людиною частина біосфери. Конкретним об'єктом дослідження соціально-економічної географії є господарство, його галузі, населення та природні ресурси. Спеціальними об'єктами дослідження є територіально-виробничі комплекси, економічні райони, системи розселення, урбанізовані ареали, територіальні міжгалузеві комплекси тощо. Предметом дослідження економічної і соціальної географії є географічні проблеми просторової організації суспільства, територіальні суспільні системи.

Це самостійна географічна дисципліна, що входить до системи географічних наук, поєднуючи в собі елементи географії, економіки та соціології. Як географічна наука, вона використовує в дослідженнях загально географічні підходи й методи та працює в тісному контакті з природничими дисциплінами – фізичною географією та картографією.

2. Економічну і соціальну географію України вивчали і розвивали багато вітчизняних та зарубіжних вчених. *Павло Чубинський* (1839-1884) був фольклористом, етнографом, займався статистикою. Він автор національного гімну України. Засновник українського географічного товариства (1873). *Степан Рудницький* (1877-1937) – основоположник економічної і політичної географії, розвивав антропогеографічний напрямок досліджень, обґрунтував положення України на політичній карті світу. *Костянтин Воблий* (1876-1947) – економіко-географ, економіст видав книгу «Економічна географія України», вивчав природні ресурси України, розвиток і розміщення промисловості, провів економічне

районування. *Валентин Садовський* (1886-1947) – економіст, демограф, економіко-географ. Вивчав господарство держави, розробив теорію економічного району, здійснив огляд економічного районування економічних земель, вивчав демографічні особливості України. *Антін Синівський* (1866-1951) – український географ, історик, автор праць з політичної географії зарубіжних країн, теорії економічної географії.

3. *Географічне положення (ГП)* — це одна із фундаментальних категорій географічної науки. Воно являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву, природної територіальної системи тощо) до географічних даностей, що лежать поза ними і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив.

Територія України (603,7 тис. км.кв.) складає тільки 0,4% загальної площі суходолу. Об'єктивно Україна має сприятливе ЕГП, вона розташована у Східній Європі. За площею країна є найбільшою в Європі, за чисельністю населення посідає п'яте місце. Україна знаходиться на перетині шляхів Європи в Азію. Україна має широкий, понад 2590-кілометровий вихід до країн Центральної і Західної Європи. Геополітичне положення (ГПП) України проявляється в глобальному, регіональному та сусідському аспектах. Україна – індустріально-аграрна країна зі значними економічними ресурсами. Частка нашої держави у світовому виробництві промислової і сільськогосподарської продукції перевищує 1%. Водночас кількість її населення становить менше 1% від населення планети. Україна посідає перше місце у світі за збором цукрових буряків і соняшнику. За абсолютним розмірами видобутку сировини і виробництва деяких видів продукції Україна входить до десятки найбільших виробників. Це стосується видобутку залізної, марганцевої руди, вугілля, збору картоплі і зерна тощо.

Контрольні запитання:

1. Що є об'єктом і предметом дослідження економічної і соціальної географії?
2. Яке місце займає економічні і соціальна географія в системі наук?
3. Охарактеризуйте діяльність економіко-географів та основних наукових центрів.
4. Яке значення та розвиток господарства відіграє ЕГП України?

Лекція 2. Історико-географічні аспекти формування території України та її господарського освоєння.

План лекції:

1. Українська державна територія та її етнічні землі.
2. Основні етапи формування сучасної державної території України

3. Сучасний адміністративно-територіальний устрій України.

1. *Географічний простір* — це простір у якому відбувається політичне, соціальне, економічне та духовне життя суспільства. Він є частиною земної суші і водної поверхні з усім складним природним середовищем та ландшафтом, які впливають на господарське життя, соціальні відносини у суспільстві. Український географічний простір складається з трьох частин, які послідовно входять одна в одну: 1) територія держави; 2) українські етнічні землі; 3) глобальний простір.

Географічним ядром глобального простору українства є *державна територія* — чітко окреслена у просторі і визнана міжнародними угодами площа земної поверхні і земних надр під нею, а також дванадцятимильна (22,2 км) зона морських вод і дна (акваторія), та товща атмосфери над ними (аероторія).

Українські етнічні землі (етнічна територія) — це простір земної поверхні, який компактно заселений і господарські освоєний українцями, українським етносом за багато століть його розвитку і розселення. Часто чіткі межі суцільно заселеного простору важко визначити, тому що він непомітно переходить у етнічно мішані території.

Для України зазначимо три особливості: 1) оскільки Україна часто втрачала свою державність, то не завжди можна говорити про державну територію; 2) державна територія України починаючи з XVIII ст. була меншою, ніж етнічна, тобто її кордони проходили всередині меж етнічної території; 3) геополітичним ядром України завжди було Подніпров'я.

2. Умовно вчені виділяють три українські держави у ході формування сучасної території країни. Вважається, що першою проукраїнською державою була Антська держава (4-6ст), яка являла собою племінне військове об'єднання. Перша українська держава існувала у часи розвитку Київської Русі (10-13ст) державна територія простяглась у південно-північному напрямі від Чорного до Балтійського морів. Коли Київська держава по суті розпалася, то її державно-політичне ядро перемістилося на захід у Галицько-Волинське князівство. Ядром організації Другої української держави тоді стало Запоріжжя — козацька республіка (Козацька держава). В результаті війни сформувалася українська держава з територією значно меншою, ніж етнічні українські землі, — без Галичини, Буковини, Закарпаття, Західного Полісся і Західної Волині. Третя українська держава формувалася на уламках Російської та Австро-Угорської імперій, які розпалися після Першої світової війни. Після Другої світової війни остаточно сформувалася сучасна державна територія України.

Сучасна українська держава бере початок і 16 липня 1990 р., коли Верховною Радою УРСР було проголошено Декларацію про державний суверенітет України.

Процес зародження сучасної держави тривав протягом другої половини 1990 і всього 1991 років. У 1991 р., який став переломним, було проголошено повну незалежність України. Це сталося у результаті рішення Верховної Ради від 24 серпня і прийняття Акта проголошення незалежності України, а також референдуму 1 грудня цього ж року.

3. Україна унітарна держава. В систему адміністративно-територіального поділу входять Автономна Республіка Крим, 24 адміністративні області, а також міста республіканського підпорядкування — Київ та Севастополь.

Адміністративна область — це частина території України, що має чітко визначені кордони та органи місцевого самоврядування. Середня площа області в Україні складає 24 тис. км. кв. Найбільші за площею — Одеська (33,3 тис.км.кв.), Дніпропетровська, Чернігівська (по 31,9 тис.км.кв.) області. Найменшими є відповідно Чернівецька (8,1 тис.км.кв.), Закарпатська (12,8 тис.км.кв.). Більшість областей України мають вихід до її державних кордонів. Повністю внутрішніми є п'ять областей. П'ять областей і Крим мають вихід до морів. Кожна область ділиться на адміністративні райони, всього їх нараховується 489 — в середньому 19 районів на одну область. В усіх областях та Криму є також міста обласного підпорядкування — 163. За конституцією України 1996 р. Автономна Республіка Крим являється автономною територією, невід'ємною частиною України та не володіє статусом національного державного утворення.

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте основні властивості державної території України.
2. Які етнічні землі Україні простягається поза межами держави?
3. Розкрийте особливості сучасного адміністративно-територіально устрою.
4. Походження назви «України» та державна символіка.

Лекція 3. Оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України

План:

1. Основні поняття та класифікація природних ресурсів.
2. Структура ПРП.
3. Характеристика та оцінка природних умов та ресурсів України.

1. *Природні ресурси (ПР)* — тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можна використати для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності.

Треба відрізняти від природних ресурсів інше поняття — природні умови.

Природні умови (ПУ) — це тіла і сили природи, що на даному рівні розвитку продуктивних сил мають істотне значення для життя і діяльності людського суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і обслуговуючій діяльності людей.

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) — це сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва і предметів споживання, виражена в їхній суспільній споживній вартості.

Є багато класифікацій природних ресурсів: природно-географічна, екологічна, економічна, комбінована, економіко-географічна тощо.

Природно-географічна класифікація ПР — поділ ПР на групи залежно від того, в якій земній сфері вони утворилися і перебувають — літо-, гідро-, атмо- чи біосфері: ресурси земної кори (літосфери) — мінеральні (корисні копалини), земельні; ресурси гідросфери — водні; ресурси атмосфери — повітряні; ресурси біосфери — рослинні (флористичні) та тваринні (фауністичні) тощо.

Екологічна класифікація ПР — поділ ПР на вичерпні і невичерпні. Вичерпні—це ті ПР, які у процесі їх використання зменшуються у запасах. Сюди належать усі ресурси літосфери—так звані корисні копалини. Відповідно, вичерпні ресурси поділяються на відновлювані і невідновлювані. Відновлюваними є всі ресурси біосфери, але всі вони потребують раціонального й регламентованого використання. Невідновлювані ресурси представлені мінеральною сировиною та паливними ресурсами.

Невичерпні природні ресурси—це ті, які у процесі їх використання кількісно не зменшуються. Наприклад, ресурси сонячної радіації, енергії вітру, припливів, тепла земних надр тощо.

Економічна класифікація—поділ ПР на групи залежно від їх використання в окремих галузях господарства. Передусім виділяються ресурси виробничої сфери і ресурси сфери послуг. Ресурси виробничої сфери поділяються на промислові та сільськогосподарські. До ресурсів промислового сектора належать: паливно-енергетичні, металургійні, ресурси хімічної сировини, ресурси сировини для виготовлення мінеральних будівельних і конструктивних матеріалів. До сільськогосподарських природних ресурсів належать передусім земельні, ґрунтові, ресурси сонячного тепла, водні ресурси. Другу велику групу становлять ресурси сфери послуг. У них особливу підгрупу становлять рекреаційні ресурси, науково-інформаційні ресурси тощо.

Економіко-географічна класифікація (за М.М. Паламарчуком). За цією класифікацією усі ПР поділяються на дві групи: міжрайонного значення та внутрішньорайонного значення. Кожна група складається з двох частин. Зокрема, ресурси міжрайонного значення поділяються на ті, що: суттєво впливають на

структуру комплексу регіону і дають масову продукцію для вивезення в інші райони; мало впливають на галузеву структуру комплексу регіону, але визначають його спеціалізацію у міжрайонному поділі праці.

Ресурси внутрішньорайонного значення поділяються на ті: на базі яких розвиваються виробництва, що суттєво впливають на галузеву структуру регіону, але дають мало продукції для вивезення; які суттєво впливають на територіальну структуру господарства.

2. Природно-ресурсний потенціал території має таку структуру:

- компонентну;
- функціональну;
- територіальну;
- організаційну.

Компонентна структура ПРП – це внутрішньовидові та міжвидові співвідношення природних ресурсів (лісових, земельних, водних, мінеральних, біологічних тощо).

Найбільшу частку в компонентній структурі ресурсів України займають земельні (44,4% усього ресурсного потенціалу) і мінеральні (28,3%) ресурси. Найнижчим є потенціал фауністичних (0,5%) і лісових (4,2%) ресурсів.

Функціональна структура ПРП відображає класифікацію природних ресурсів за їхньою здатністю до формування комплексів та участі в територіальному поділі праці. Природні ресурси поділяються на чотири групи: міждержавного, загальнодержавного, регіонального та місцевого значення.

Територіальна структура ПРП характеризує різні форми просторової організації природно-ресурсних комплексів.

Організаційна структура ПРП розглядає природні ресурси під кутом зору їхньої самоорганізації, самовідтворення, а також щодо ефективності їхньої експлуатації, охорони й відтворення.

3. Мінеральні корисні копалини України.

Паливні (горючі) корисні копалини.

Кам'яне і буре вугілля. Основні запаси зосереджені в трьох вугільних басейнах: Донецькому і Львівсько-Волинському кам'яновугільному та Дніпровському буровугільному.

Питома вага України у видобутку нафти країнами Європи складає 0,2%, природного газу – 1,6%. Основні родовища вуглеводнів зосереджені в трьох нафтогазових районах – Дніпровсько-Донецькому, Прикарпатському та Причорноморсько-Кримському (Південному).

Торф, горючі сланці. Промислові запаси торфу в Україні оцінюються в 3,5 млрд. т (з них балансові – 660 млн. т). Основні запаси торфу сконцентровані в

Українському Поліссі. В Україні на півночі Кіровоградської і на півдні Черкаської області є значні запаси горючих сланців. Прогнозні запаси горючих сланців складають 3,7 млрд. т. Найбільший інтерес має Бовтишське родовище.

Рудні корисні копалини.

Залізна руда. Основними басейнами залізних руд є Криворізький та Керченський, а районами – Кременчуцький і Білозерський.

Марганцеві руди. Україна посідає друге місце в світі за запасами марганцевої руди. Їх добувають в одному з найбільших у світі Нікопольському марганцеворудному басейні. Загальні запаси – 2,3 млрд. т. Вміст марганцю в рудах становить в середньому 25-30%. Певний інтерес можуть представляти марганцеві руди Українських Карпат, зосереджені в Чивчинських горах, але залягають вони у труднодоступних районах.

Україна має значні запаси титанових руд. Найбільшими родовищами титанових руд є Іршанське в Житомирській області та Самотканське в Дніпропетровській області.

Солі магнію є в Сиваші, а також у складі калієвих солей Калусько-Голинського родовища. Запаси нікелевих руд є в Придніпров'ї і на Побужжі.

Запаси ртутних руд (кіновар) – Микитівське родовище (Донецька обл.), невеликі запаси руд є в Криму і Закарпатті. За запасами ртутної руди Україна посідає друге місце в світі.

Україна небагата алюмінієвою сировиною – боксити Дніпропетровської обл., Черкаської обл.; нефеліни Запорізької обл.; алуніти Закарпатської обл.

В Закарпатті, на Донбасі є поліметалічні руди (свинцево-цинкові).

На Волині та Рівненщині виявлено родовища міді.

Україна займає перше місце в світі за запасами германію як супутного розсіяного елемента в кам'яному вугіллі Донецького і Львівсько-Волинського басейнів.

Україна перспективна на золото. Зусиллями геологів в Україні відкрито ряд великих родовищ у золоторудних районах: Придніпровському, Кіровоградському, Побузькому, Закарпатському та Донецькому.

В Україні є значні запаси уранових руд. «Урановим Донбасом» України називають Кіровоградську область. З 1951 р. уран добувається в Жовторіченському родовищі на околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська область).

Нерудні корисні копалини.

Кухонна сіль. Найбільшими є Слов'янське і Артемівське родовища в Донецькій області, ропні води Сиваша та Сакського озера в Криму, соляні озера та лимани Азово-Чорноморського узбережжя, Солотвинське родовище в Закарпатській області. Балансові запаси твердих солей України становлять близько 16,7 млрд. т.

Запаси калійних солей в Україні невеликі. Розташовані в Прикарпатті – у Львівській та Івано-Франківській областях. Промислові запаси зосереджені в Калусько-Голинському (Івано-Франківська обл.) і Стебниківському (Львівська обл.) родовищах. Балансові запаси 13 розвіданих родовищ становлять майже 2,4 млрд. т.

Самородна сірка. Основні запаси розміщені у Львівській обл. Балансові запаси сірки становлять 526 млн. т.

В Україні є також незначні поклади фосфоритів – сировини для виробництва добрив. Важливою сировиною є мінеральні барвники (кольорові глини, окислені залізні руди, малахіт, кіновар, лазурит, кольорові туфи тощо). За запасами мінеральних барвників Україна займає значне місце в СНГ. Розвідано 8 родовищ, з них систематично розробляються три: Цілик (Дніпропетровська область), Суха Кам'янка (Харківська), Яснопольське (Донецька).

Графіт. Наша країна має значні ресурси графіту (126 млн. т балансових запасів). Найбільше родовище – Завалівське (Кіровоградська обл.).

Основні родовища флюсових вапняків (40%) розташовані в Донецькій області — Новотроїцьке, Первомайське, Північно-Шевченківське, Каракубське, Єленівське, в Дніпропетровській області і Криму. Запаси флюсових вапняків Україні дорівнюють 3,3 млрд. т.

Основні балансові запаси вогнетривких глин (520 млн. т) зосереджені в Донецькій області. Промислове значення також мають Полозьке (Запорізька обл.), П'ятихатське (Дніпропетровська), Кіровоградське й ін. родовища. До вогнетривів відносяться доломіти. За їх запасами перше місце посідає Донбас – Новотроїцьке, Комсомольське, Оленівське, Микитівське родовища.

Родовища кварцитів розташовані в Житомирській, Кіровоградській, Сумській та Донецькій областях.

Найбільші родовища скляних пісків – у Донецькій, Харківській, Чернігівській, Львівській областях. В цих областях зосереджено 55% усіх запасів.

Крейда. В Україні існують 60 розвіданих родовищ із загальними запасами 450 млн. т. На першому місці за запасами крейди знаходиться Донецька область.

В Україні необмежені запаси формувальних пісків – кварцових. Вони розташовані в Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій та деяких інших областях.

В країні 36 родовищ цементної сировини. Найбільші запаси цієї сировини розташовані в Донецькій, Харківській, Львівській, Чернігівській, Рівненській, Хмельницькій областях, в Криму.

Значні запаси облицювального каменю - гранітів, габро, лабрадоритів. Найперспективнішими родовищами граніту є: Жежелівське (Вінницька область), Старобабанське (Черкаська), Богуславське (Київська) тощо. До цінних

облицювальних каменів належать лабрадорити Головинського, Горбулівського та інших родовищ Житомирської області. Значні ресурси мармуровидного вапняку і мармуру зосереджені в Закарпатській області, в Криму, на Житомирщині тощо.

В Україні значні запаси дорогоцінного й напівдорогоцінного каменю – берилів, топазів, бурштину, аметисту, гірського кришталю, моріону, агату, халцедону, сердоліку, яшми тощо. Світову відомість має Володар-Волинське родовище топазів і берилів. Цінні самоцвіти залягають в Криму, Карпатах, на Донбасі. Перспективними для видобутку бурштину є Житомирська, Рівненська і Волинська області.

Найбільшу частку в сумарному ПРП областей мінеральні ресурси складають в Донецькій (72,8%), Луганській (73,8%) та Дніпропетровській (68,9%) областях, а найменшу – в Волинській (1%), Тернопільській (1,2%), Херсонській (1,6%) областях.

Водні ресурси України. Україна слабо забезпечена водними ресурсами. Запаси прісних вод на одного жителя становлять лише 1 тис. м³. Це одне з останніх місць в Європі (в Європі – 4,6 тис. м³, у світі – 8,2).

Перше місце серед водних ресурсів займають річки. Загальні водні ресурси поверхневого стоку України становлять 209 км³. Всього на території України розташовано близько 73 тис. річок, але це переважно малі річки. З них тільки 125 мають довжину більше 100 км, в т.ч. 8 – довжину більше 500 км.

Чималі запаси водних ресурсів України зосереджені в озерах, яких нараховується близько 3 тис., у т.ч. 30 озер площею понад 10 км². В озерах акумулюється близько 11 км³ води, з яких 2,5 км³ - прісна. В Україні також створено понад 1057 водосховищ (найбільші з них на Дніпрі) та понад 27 тис. ставків.

У країні зосереджені значні болотні масиви загальною площею 1,2 млн. га. Переважна їх більшість розміщена на Поліссі.

Ресурси підземних вод становлять 21 км³/рік і концентруються в трьох артезіанських басейнах – Волино-Подільському, Дніпровсько-Донецькому та Причорноморському.

Водні ресурси найбільшу частку в сумарному ПРП областей займають в Івано-Франківській (33,3%) та Закарпатській (31,5%) областях, а найменшу – в Дніпропетровській і Донецькій (по 4,8%) та Луганській (6,8%) і Вінницькій (9,7%) областях.

Земельні ресурси України. До земельних ресурсів належать землі, що використовуються або можуть бути використані для промисловості, транспорту, сільського і лісового господарства, містобудування тощо. Практично вся поверхня України придатна для промислового, транспортного та сільськогосподарського освоєння. Адже, 95% її території має рівнинний рельєф. Дуже важлива особливість

земельних ресурсів полягає у тому, що верхній тонкий шар землі – ґрунти - має природну родючість. Найродючішими і найрозповсюдженішими ґрунтами України є чорноземи, які займають 40% загальної площі країни.

В Україні частка сільськогосподарських угідь у загальній структурі земель становить 70% (41,7 млн. га), з них близько 62% (26 млн. га) займають орні землі.

Земельні ресурси найбільшу частку в сумарному ПРП областей займають у Вінницькій (79,1%), Тернопільській (75,0%), Хмельницькій (72,6%), Одеській (71,8%) та Кіровоградській (70,3%) областях, а найменшу – в Луганській (13,8%), Донецькій (16,8%), Закарпатській (19,4%), Дніпропетровській (21,3%) областях.

Рослинні ресурси України. До рослинних природних ресурсів належать вищі рослини, гриби, мохи, лишайники, водорості, які використовуються або запаси яких є потенційною сировиною для технічної, харчової, кормової, лікувальної галузей, виконання природоохоронних, санітарно-гігієнічних, рекреаційних функцій. Виняткове значення мають лісові ресурси.

Україна належить до територій з недостатньою лісистістю. Загальна площа лісового фонду України становить близько 10 млн. га, в т.ч. вкрита лісом – 8,6 млн. га (14,3%).

Найбільш забезпечені лісовими ресурсами області, розташовані на території Українських Карпат та Українського Полісся. Саме в них лісові ресурси мають найбільшу питому вагу в їх сумарному ПРП в Україні. До таких областей відносяться Івано-Франківська (17,6%), Закарпатська (17,4%), Волинська (16,2%) та Рівненська (16,1%). Найменш залісеними є області степової зони України: Дніпропетровська (0,3%), Донецька (0,4%), Миколаївська (0,5%), Запорізька (0,7%) та Луганська (0,8%).

Фауністичні ресурси України. До фауністичних ресурсів відносяться сукупність усіх видів тварин, які використовуються людиною, виконують суттєві ландшафтно-генетичні, геоecологічні функції, є об'єктом господарювання, відновлення та охорони. На використання ресурсів тваринного світу спеціалізуються мисливські, промислові господарства. В Україні мисливські угіддя займають близько 48 млн. га.

Найбільшу питому вагу в сумарному ПРП областей фауністичні ресурси мають у Херсонській (1,2%), Сумській і Полтавській (по 1,1%) та Чернігівській і Миколаївській (по 1,0%) областях, а найменшу – в Донецькій, Закарпатській, Івано-Франківській (по 0,1%), Луганській, Львівській, Тернопільській, Черновицькій (по 0,2%) областях.

Природно-рекреаційні ресурси України. Серед природних рекреаційних ресурсів можна виділити кліматичні, бальнеологічні, водні, біотичні (флористичні і фауністичні), орографічні, біосферні рекреаційні ресурси.

Найбільшим природно-рекреаційним потенціалом володіють АР Крим (29,8% від сумарного ПРП області) та Закарпатська область (28,6%), а найменшим – Дніпропетровська (4,3%), Луганська (4,6%) та Кіровоградська (4,8%) області.

Кліматичні ресурси України. Кліматичні ресурси характеризуються кількістю сонячного сяйва, тепла, вологи, вітровим режимом. Залежно від природокористування виділяють енергетичні, агрокліматичні, рекреаційні кліматичні ресурси. До енергетичних кліматичних ресурсів належить енергія вітру та сонячного сяйва, яку можна використовувати на вітрових та геліотехнічних електростанціях. Агрокліматичні ресурси характеризують запаси вологи в ґрунті, місячні суми температур повітря та атмосферних опадів. Рекреаційні кліматичні ресурси визначаються показниками, які зумовлюють сприятливість погодних умов для відпочинку, лікування, оздоровлення.

Для раціонального використання ПР важлива їхня комплексна суспільно-географічна оцінка. До неї входить:

- а) оцінка місцезнаходження ПР.
- б) оцінка освоєності території знаходження ПР.
- в) визначення знаходження певного ПР у так званому територіальному поєднанні природних ресурсів (ТППР).
- г) кількісна та якісна оцінка ПР.
- д) економічна оцінка ПР.
- є) оцінка можливостей комплексного і повного використання ПР.

Контрольні запитання:

1. Як співвідносяться поняття «природні умови», «природні ресурси» та «природно-ресурсний потенціал»?
2. Як класифікують природні ресурси України?
3. Які області найбільше і найменше забезпечені основними видами природних ресурсів?
4. Охарактеризуйте паливні, рудні, нерудні корисні копалини.
5. Дайте оцінку водним, лісовим, фауністичним, флористичним, рекреаційним ресурсам України.

Лекція 4. Етно-демографічні особливості України

План:

1. Характеристика демографічної ситуації:
 - 1.1. Природний рух населення
 - 1.2. Статеві-вікова структура населення

- 1.3. Національний та релігійний склад населення
2. Розподіл та розміщення трудового потенціалу.
3. Особливості системи розселення.
4. Міграційні процеси та українська діаспора.

1. Чисельність населення України за підрахунками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. становила 48 млн. 457 тис. осіб (на 1 лютого 2007 р. – 46 млн. 956 тис.). За цим показником Україна займає 5 місце в Європі. Кількість міського населення складає 67,2%, сільського – 32,8%. Щільність населення в середньому по країні становив 80 осіб/кв. км. Низький цей показник у Чернігівській області – 39 осіб/кв. км., високий у Донецькій області – 183 особи/кв. км.

Природний рух населення – це зміна чисельності і складу населення в результаті народжуваності і смертності. Коефіцієнт народжуваності у 2008 р. – 9,2 ‰. Характеризується як дуже низький, який не забезпечує простого відтворення населення. Коефіцієнт смертності залишається великим (вище середнього рівня) і становить близько 16‰, причому ситуація в сільській місцевості значно гірша, ніж у міських поселеннях. Найбільше зменшення населення зазнають Чернігівська, Вінницька, Житомирська області. У Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Луганській областях параметри режиму смертності є вкрай несприятливими.

Середній вік українського народу – 37 років. За цим показником країна входить до 15 найстаріших країн світу. Середня тривалість життя – 68,2 роки – Україна стоїть позаду багатьох країн Європи.

Кількість чоловіків становила 46,3%; жінок – 53,7%. У дитячому і юнацькому віці приблизно однакова кількість дівчат і хлопців, але вже в середньому віці співвідношення поступово змінюється на користь жінок, у старшому віці чоловіків майже у два рази менше, ніж жінок. Найвища частка людей пенсійного віку у Чернігівській, Вінницькій, Полтавській, Черкаській, Житомирській областях. Найбільш „молодим” є населення Закарпатської, Рівненської, областей та м. Києва.

За даними Всеукраїнського перепису населення на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей. У складі населення України спостерігається яскраво виражена перевага двох національностей: 77,8% українці і 17,3% росіяни. Загалом на території України проживають такі національні меншини: білоруси, євреї, молдовани, румуни, кримські татари та інші.

Українці переважають в усіх регіонах, крім Севастополя та АР Крим, де найчисельнішою етнічною групою є росіяни. Майже в усіх інших регіонах росіяни посідають друге місце за чисельністю і лише у двох – четверте: на Закарпатті (після українців, угорців і румун) та на Буковині (після українців, румун і молдован).

Висока питома вага росіян спостерігається також у Донбасі (38-39%). Найбільш етнічно строкаті регіони України – Чернівецька, Одеська, Закарпатська області та АР Крим.

2. На 1.01.2008 р. кількість населення України, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності – 21,0 млн. осіб, із них у галузях економіки – 15,1 млн. осіб, інших сферах економічної діяльності – 5,9 млн. осіб. Скорочується частина зайнятого населення у галузях матеріального виробництва і у невиробничій сфері. На 1.01.2008 р. найменшим рівень зайнятості був у Івано-Франківській (37,5%), Тернопільській (37,6%), Луганській (38,6%), Житомирській (38,7%) областях, АРК (40,1%) і Кіровоградській (40,7%) області. Найбільша частка залученої в економіку людності спостерігається у м. Києві (53,8%), Хмельницькій області (50,8%), у м. Севастополі (49,9%), Миколаївській (49,2%), Сумській (48,9%) і Дніпропетровській (48,4%) областях.

3. Населення України проживає в міських (міста та селища міського типу) і сільських поселеннях. На 1.01.2008 р. в Україні існує 447 міст, загальна кількість міських поселень – 1345. Кількість селищ міського типу (смт) в Україні скорочується. У 2008 р. їх частка складається 893. Нині в Україні налічується 5 міст-мільйонерів – Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк. На початок 2008 р. в Україні було 28 648 сільських населених пунктів. Кількість сільських поселень в Україні постійно скорочується.

4. В Україні мають місце різні види міграцій: регіональні, міжрегіональні, міждержавні. Причини міграцій: економічні, політичні, релігійні, соціальні тощо.

Міграція – механічний рух населення, переїзд людей з одних місць постійного проживання в інші, з країни в країну.

Більшість міграцій направлено в Італію, Чехію, США, Ізраїль, а також у країни СНД, насамперед у Росію. Основним реципієнтом у міжрегіональному обміні населення є м. Київ. Позитивне сальдо міжрегіональних міграцій спостерігається на Харківщині, Дніпропетровщині та у м. Севастополі.

Діаспора – це перебування українського народу поза етнічною територією внаслідок добровільної чи примусової еміграції.

Українська діаспора нині існує в 32 країнах світу і налічує 8,9 млн. осіб. Найбільші діаспори – США, Канада, Бразилія, Австралія, Росія, Казахстан та інші.

Контрольні запитання:

1. Назвіть чинники розміщення населення України та охарактеризуйте сучасну систему розселення.

2. Чим зумовлена сучасна демографічна ситуація в Україні?

3. Які основні причини міграції населення та куди направлені основні міграційні потоки? Українська діаспора.
4. Визначить основні тенденції природного руху населення України?
5. Проблеми функціонування трудового потенціалу України?

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ:

1. Пригадайте, що було об'єктом дослідження соціальної географії та чим відрізняється об'єкт дослідження соціальної географії та економічної географії.
2. Сформулюйте завдання курсу економічної і соціальної географії України. Які перспективні напрями ви можете навести?
3. Із якими географічними науками тісно пов'язана економічна і соціальна географія України? Наведіть приклади.
4. Наведіть приклади взаємодії економічної і соціальної географії з іншими не географічними науками.
5. Доведіть, що територія України компактною.
6. Які природні умови в Україні найбільш сприятливі для господарської діяльності людини?
7. Коли і які території увійшли до складу України?
8. Як ви вважаєте, на яких ділянках кордону існують проблеми делімітації кордону.
9. Назвіть назви столиць країн-сусідів України.
10. Назвіть позитивні та негативні риси ЕГП України.
11. Назвіть військово-політичні організації у яких бере участь Україна.
12. Назвіть економічні блоки у яких бере участь Україна.
13. Які фактори впливають на розміщення населення по території України?
14. До якої раси, мовної родини належать українці?
15. Які чинники впливають на збільшення або зменшення життя людини?
16. Які типи сільських поселень є в Україні?
17. Чи можлива повна зайнятість трудових ресурсів в країні та за яких умов?
18. Охарактеризуйте динаміку кількості населення України.
19. Що являє собою механічний рух населення? Назвіть різні види міграції. Як вони впливають на динаміку населення в Україні?
20. Охарактеризуйте національний склад населення України. Визначить основні райони компактного проживання представників різних національних груп.
21. Визначте причини виникнення української діаспори та її географію. Які існують взаємозв'язки з діаспорами.

МОДУЛЬ 2. Особливості територіальної організації господарства України та її окремих регіонів.

Лекція 1. Загальна характеристика господарства України.

План:

1. Поняття про господарство і національний господарський комплекс.
2. Основні риси галузевої структури господарства.
3. Сучасні проблеми розвитку територіальної організації господарства.

1. *Господарство* – це сукупність природних, інтелектуально-професійних і створених людиною засобів, які зайняті у виробництві товарів і надання різного виду послуг з метою створення умов і засобів життя.

Економіка України – це сукупність територіально взаємозв'язаних галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери.

Господарство України носить багатогалузевий характер, для нього характерне сполучення крупного потенціалу промисловості та сільського господарства з добре розвинутими всіма видами транспорту, а також комплексом галузей невиробничої сфери, у тому числі з природно-рекреаційним комплексом.

Перше місце в матеріальній сфері виробництва належить промисловості (71% валового продукту України). Частка зайнятих у цій сфері постійно знижується. Така структура народного господарства є недосконалою.

До основних факторів формування господарства України слід віднести:

- високу господарську освоєність території;
- різноманітний природо-ресурсний потенціал;
- значний трудовий потенціал;
- сприятливе ЕГП та ТГП;
- історичні особливості розвитку.

2. Економіка України — складна економічна система, яка має територіальну і галузеву структуру.

Галузева структура народного господарства – це склад, співвідношення та зв'язки між окремими галузями країни (поділ її господарства на окремі галузі).

Територіальна структура народного господарства – це склад і співвідношення виробництв, особливості їх розміщення в різних частинах країни і зв'язки між ними.

Розглядаючи структуру народного господарства України, можна відмітити, що головними компонентами є виробнича і невиробнича сфери, кожна з них виконує власні функції, грубо кажучи перша виробляє товари, друга – послуги для

забезпечення потреб держави. В Україні переважає виробнича сфера та існує повільна тенденція до збільшення питомої ваги невиробничої. Велика перевага виробничих галузей над невиробничими свідчить про низьку ефективність використання основних виробничих фондів та дуже низьку продуктивність праці, що вимагає зосередження тут значної кількості трудових ресурсів.

Виробнича сфера – сфера матеріального виробництва, у середовищі якої здійснюється виробництво матеріальних благ з участю інфраструктури, що обслуговує це виробництво. Її формують галузі промисловості, сільське господарство, лісове господарство, транспорт, матеріально-технічне постачання, заготівля і збут тощо.

Галузь промисловості – це сукупність підприємств, що виділяються на основі єдності економічного призначення їх продукції, однорідності сировини і матеріалів, що споживаються, спільності технологічних процесів, своєрідності професійного складу тощо.

Невиробнича сфера – сукупність галузей народного господарства та видів діяльності людей, що надають необхідні послуги суспільству та безпосередньо не пов'язані зі створенням матеріальних благ. У невиробничій сфері виділяють: апарат органів державного та громадського управління; пасажирський транспорт і зв'язок; житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування; охорона здоров'я, спорт, соціальне забезпечення; освіта, культура, наука, мистецтво; сфера фінансів, кредитування, страхування.

Міжгалузеві-виробничі комплекси – це сукупність декількох галузей, які виробляють взаємозамінну продукцію або послідовно переробляють певну вихідну сировину, включаючи її добування (лісовиробничий, агропромисловий, будівельний), або ж розв'язують важливу загальнодержавну економічну, соціальну чи іншу проблему (військово-промисловий, рекреаційний, продовольчий комплекси).

Основною формою просторової організації об'єктів галузей народного господарства України виступають *територіально-виробничі комплекси*, які є прогресивною формою регіональної організації матеріального виробництва, сфери обслуговування населення, його розселення і виступають у вигляді взаємопов'язаного поєднання на різноманітних регіональних рівнях об'єктів господарської діяльності.

Найбільшими територіально-виробничими комплексами в Україні є:

– *Донбаський*, основу якого складають промислові вузли: Донецько-Макіївський, Маріупольський, Стахановський, Горлівсько-Єнакіївський, Краматорсько-Слов'янський, Лисичансько-Рубіжанський, Луганський. Даний ТВК

спеціалізується на галузях важкої індустрії (енергетиці, металургії, важкому машинобудуванні, хімічній промисловості), а також АПК;

- *Придніпровський* (Дніпропетровсько-Дніпродзержинський, Запорізький, Криворізький та ін.);
- *Причорноморський* (Одеський, Миколаївський, Херсонський, Керченський, Сімферопольський);
- *Прикарпатський* (Івано-Франківський, Чернівецький, Дрогобицько-Бориславський, Стрийський).

3. Невідповідність між практично безмежними можливостями української економіки і сучасним її станом очевидна. Основна причина криза в економіці України полягає в тому, що в перші роки досягнення незалежності не були здійснені реальні економічні реформи.

У господарстві досі переважають енерго- і матеріаломісткі екологічно небезпечні виробництва. Багато підприємств випускають продукцію низької якості і високої собівартості, яка неконкурентоспроможна на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Далека від досконалості і територіальна організація господарства, що дісталась Україні у спадок від колишнього СРСР. В одних районах зосереджені значні виробничі потужності, інші території відстають у економічному розвитку. Неоптимальні і господарські зв'язки. Гострою є проблема втрати Україною власного внутрішнього ринку. Законодавство нашої країни не захищає вітчизняного виробника і створює пільгові умови для іноземних виробників.

Контрольні запитання:

1. Порівняйте поняття «міжгалузевий комплекс і «галузь промисловості». Яке поняття є більш місткішим?
2. Розтлумачте поняття «промисловий центр» і «промисловий вузол».
3. Виділіть основні риси сучасного господарства країни.
4. Які галузі виробничої сфери розвиваються в Україні?
5. Що таке невиробнича сфера?
6. Які основні проблеми територіальної організації господарства України?

Лекція 2. Паливно-енергетичний комплекс України

План:

1. Поняття, структура, місце і роль у господарському комплексі держави.
2. Паливна промисловість: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

3. Електроенергетика: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

1. *Паливно-енергетичний комплекс* складається з групи галузей і підгалузей промислового виробництва, що спеціалізуються на видобутку, збагаченні, переробці та споживанні твердого мінерального, рідкого і газового палива, виробництві, передачі і використанні електроенергії і тепла.

Розглядаючи структуру ПЕК України, можна виділити дві групи галузей (основних і другорядних), які безпосередньо взаємопов'язані і функціонують в комплексі. Серед головних галузей виділяють паливу і електроенергетичну промисловості, кожна з яких включає підприємства, що спеціалізуються на видобутку, збагаченні, переробці, споживанні палива, виробництві, передачі і використанні електроенергії та тепла.

2. *Паливна промисловість* — комплекс галузей гірничодобувної промисловості, що займається видобутком і переробкою різних видів паливно-енергетичної сировини. На території України розвинені такі галузі паливної промисловості: вугільна, нафтова, газова, торф'яна.

Вугільна промисловість. Вона представлена видобутком кам'яного і бурого вугілля. Частка вугілля в паливно-енергетичному балансі України складає приблизно 75 %, що є одним з найвищих показників у світі. Вугільна промисловість є базою для розвитку електроенергетики, металургії, коксохімії. Основні поклади кам'яного вугілля зосереджені в Донбасі і Львівсько-Волинському басейні.

Нафтова промисловість — це галузь паливно-енергетичного комплексу, що займається видобутком та переробкою нафти. Основні родовища нафти зосереджені в Карпатській і Причорноморсько-Кримській нафтогазоносних провінціях, Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області. Нафтопереробні заводи розміщені у місті Кременчук, Вінниця, Львів, Дрогобич, Одеса, Бердянськ, Херсон. Нафтопроводи: Дружба, Одеса-Броди-Гданськ. Україна задовольняє свої потреби у нафтопродуктах 10-13%. Імпорт з Росії.

Газова промисловість. Перша промислова розробка — 1924 р. Близько 1/5 частини видобутку природного газу України зосереджено в Передкарпатті: Дашавське (Львівська обл.), Косівське, Надвірнянське (Івано-Франківська обл.) родовища. По території України пролягли численні газопроводи: Шебелинка—Харків, Шебелинка—Полтава—Київ, Шебелинка—Дніпропетровськ—Кривий Ріг—Одеса—Кишинів та інші. Україна має великі перспективні нафтогазоносні площі.

Торф'яна промисловість розвивається на півночі України, у Поліссі (Чернігівська, Рівненська, Львівська, Житомирська, Волинська обл.). Використовують його як місцеве паливо в сільській місцевості, на скляних,

порцеляно-фаянсових, харчових підприємствах. Для поліпшення транспортування з нього виготовляють торфобрикети (Чернігівська, Житомирська, Львівська обл.).

Сланцева промисловість. На півдні Кіровоградської, південному заході Хмельницької, півдні Черкаської областей виявлені маловичерпані поклади горючих сланців. Їх загальні запаси становлять 3,7 млрд. т. Сланці – джерело палива для ТЕС, цінна сировина для хімічного виробництва. Промисловий видобуток горючих сланців майже не проводиться, очевидно, їх варто розглядати як один з вітчизняних резервів енергоносіїв.

Уранова та уранозбагачувальна галузі. В Україні поклади уранових руд містяться поблизу м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.), Кіровоградській області. За експертною оцінкою загальні запаси уранових руд становлять приблизно 50 тис. т. Але ці руди низької якості. Не можуть забезпечити запити діючих в Україні реакторів, тому, руду, збагачену до концентрації 5-6% Україна отримує з Росії.

3. *Електроенергетика* — основа розвитку економіки. Електроенергію в Україні виробляють теплові, гідравлічні, гідроакумуючі й атомні станції. Загалом енергетика України базується на 41% на природному газі, на 24,3% - на вугіллі, на 18,4% - на нафтопродуктах, на 12,5% - на ядерному паливі. Річне виробництво електроенергії - 180 млрд кВт/годин. Україна входить в число ведучих країн світу з виробництва електроенергії (8 місце в світі). Головний споживач – промисловість (60%), комунальне господарство (17%), сільське господарство (12%), транспорт (7,5%), інші – 5%.

У 2008 році було вироблено електроенергії близько 47 % тепловими електростанціями, атомними – понад 43%, гідроелектростанціями – 9,2%.

Теплові електростанції працюють на вугіллі, газі і мазуті. Найбільші ТЕС в Донбасі - Вуглегірська (3,6 млн. кВт), Луганська (2,0 млн. кВт); в Придніпров'ї - Запорізька (3,6 млн. кВт), Криворізька (3,0 млн. кВт); у західних областях країни функціонують Бурштинська (2,4 млн. кВт) та Добротвірська ДРЕС. У Вінницькій області збудовано Ладижинську (1,8 млн. кВт) ДРЕС, у Київській — Трипільську (1,6 млн. кВт).

Основу гідроенергетики країни складає каскад гідроелектростанцій на Дніпрі, загальною потужністю 3,8 млн. кВт, у т.ч. Київська ГЕС і Київська ГАЕС, Канівська ГЕС, Кременчуцька ГЕС, Дніпродзержинська, Дніпрогес, Дніпрогес-2 та Каховська ГЕС. Споруджується Дністровський гідровузол, в якому вже діє Дністровська ГЕС-ГАЕС. На малих річках України функціонують 55 гідроелектростанцій невеликої потужності.

Атомні електростанції будують у районах із дефіцитом паливних ресурсів. На території України працюють Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська,

Хмельницька АЕС. Чорнобильська АЕС закрита у 2000 році. АЕС виробляється до 45% усієї електроенергії України. Орієнтована винятково на споживачів.

На території країни створені Донбаська, Дніпропетровська. Харківська, Київська, Кримська, Львівська, Вінницька й Одеська енергосистеми, які об'єднані між собою. Найпотужніша лінія електропередачі Донбас — Західна Україна — Альбертірша (Угорщина) напругою 750 кВт сполучає Україну з енергосистемами Росії та країн Західної Європи.

Використання в Україні нетрадиційних видів енергії поки що не набуло значного розвитку. Єдина в Україні сонячна електростанція в Криму перестала функціонувати кілька років тому. Проте в останні десятиріччя в Україні почала впроваджуватися вітроенергетика. Розроблено Комплексну програму будівництва вітроелектричних станцій в Україні, в реалізації якої беруть участь ряд машинобудівних підприємств України. У с. Янтарне (Крим, Червоногвардійський район) підготовлено проект геотермальної станції (2003 р.). У Джанкійському районі (с. Медведівка) функціонує експериментальний модуль геотермальної станції.

Слід зазначити, що територіальну організацію зумовлює принцип розміщення підприємств галузі, що досліджується. Так, здебільшого ТЕС та ГЕС орієнтуються в своєму розміщенні на наявність сировини, що призводить до нерівномірного розташування територією; АЕС — на споживача, що більш менш згладжує територіальні розбіжності і забезпечує певні райони необхідним продуктом ПЕК.

Контрольні запитання:

1. Визначить місце ПЕК для розвитку господарського комплексу.
2. Охарактеризуйте структуру ПЕК.
3. Які галузі ПЕК вважаються пріоритетними для розвитку економіки?
4. Визначить принципи розміщення електростанцій України?
5. Які основні проблеми і перспективи ПЕК?

Лекція 3. Територіальна організація металургійного комплексу України

План:

1. Поняття, структура, місце і роль у господарському комплексі держави.
2. Чорна металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.
3. Кольорова металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

1. *Металургійний комплекс* – це галузь господарства, що займається виробництвом металу та охоплює такі технологічні процеси: добування та збагачення сировини; металургійну переробку (одержання чавуну, сталі, прокату чорних і кольорових металів); виробництво сплавів; коксохімічне виробництво; утилізація відходів основного виробництва й одержання з них вторинних видів продукції. Основною формою суспільної організації виробництва в галузі є комбінування. Типи виробництв у металургійному комплексі: комбінати повного циклу, комбінати неповного циклу, гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК).

Підприємства повного циклу тяжіють або до джерел сировини (Придніпров'я), або до споживача і джерел палива (Донбас), або знаходяться між ними (Приазов'я). Підприємства не повного циклу металургії розміщуються там, де є машинобудівні заводи. Виплавка на них здійснюється з привозного металу, металобрухту, відходів машинобудування.

До металургійного комплексу належить також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій із металу, електродів тощо.

2. *Чорна металургія* – галузь важкої промисловості, до якої відносяться підприємства з видобутку і збагачення рудної і нерудної сировини для чорної металургії, по виробництву вогнетривів, продуктів коксохімічної промисловості, чавуну, сталі, прокату, феросплавів, труб сталевих і чавунних та інших виробів (рейкових кріплень, білої жерсті, оцинкованого заліза), металевих порошків чорних металів.

Найбільші залізрудні басейни – Криворізький (Дніпропетровська обл.), Керченський залізрудний басейн. Триває освоєння родовищ Кременчуцького (Полтавська обл.), Білозерського (Запорізька обл.) залізрудних районів. ГЗК: Південний, Криворізький, Центральний, Північний та Інгулецький.

Великі коксохімічні комбінати Донбасу, а також Придніпров'я розміщені у Макіївці, Маріуполі, Горлівці, Стаханові, Запоріжжі, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Дніпропетровську.

Чорна металургія в Україні набула розвитку в межах Південної вугільно-металургійної бази. В її межах сформувалися і функціонують три промислових райони чорної металургії, які виділяють залежно від факторів розміщення:

1. Придніпровський, де розміщення чорної металургії спочатку орієнтувалося на родовища залізної та марганцевої руди;

2. Донецький промисловий район – розміщення підприємств орієнтується на наявність коксівного вугілля;

3. Приазовський – розміщення підприємств орієнтується на шляхи транспортування коксівного вугілля Донбасу та залізної руди Керченського півострова.

3. *Кольорова металургія* – галузь металургійного комплексу, що включає видобуток і збагачення руд, виробництво і обробку кольорових металів та їх сплавів.

Провідними галузями кольорової металургії є алюмінієва, цинкова, магнієва, титанова, ртутна, феронікелева. Попутна продукція кольорової металургії — хімічні сполуки, мінеральні добрива, будматеріали і т.д. Розташування підприємств кольорової металургії зумовлене двома основними чинниками - сировинним й енергетичним.

Алюмінієва промисловість представлена Миколаївським глиноземним заводом, обсяги виробництва якого становлять 20% кольорової металургії України, Запорізьким алюмінієвим заводом та заводом алюмінієвих сплавів («Інтерсплав») у Свердловську (Луганська обл.). Титано-магнієва промисловість має власну сировинну базу. Потужний титано-магнієвий комбінат працює у Запоріжжі. Титан також виплавляють на Верхньодніпровському гірничо-металургійному комбінаті, розташованому у м. Вільногірську (Дніпропетровська обл.). На Донбасі (електроенергетичний фактор) з імпоротної сировини виплавляють цинк (центром є м. Костянтинівка, Донецька обл.). Також виробляють свинець, мідний і латунний прокат (м. Артемівськ, Донецька обл.). Виробництво ртуті з місцевих покладів кіновару – давня спеціалізація Донецької області (м. Микитівка). Нещодавно створено Закарпатський розвідувально-експлуатаційний ртутний комбінат. Побузький нікелевий завод (Кіровоградська обл.) переробляє місцеві окислені залізно-нікелеві руди. Основна його продукція – нікель і феронікель – використовується на металургійних і машинобудівних заводах Придніпров'я і Донбасу.

В Україні виділяють такі основні райони кольорової металургії:

1. Донецький, де підприємства орієнтуються на енергетичну базу теплових електростанцій.

2. Придніпровський, що характеризується великою енергетичною базою (Дніпровський каскад гідроелектростанцій) і наявністю водних ресурсів.

3. Побузький, що орієнтується на власну сировину (нікелеві руди півдня України), на Донецьке паливо (коксівне вугілля) і на гідроелектростанції півдня України.

У Західному регіоні України виділяють три центри кольорової металургії, а саме: Львів (вторинні кольорові метали), Калуш (магнієве виробництво на базі місцевої сировини), Вишкове у Закарпатській області (руть).

У Південному регіоні центрами кольорової металургії є Одеса (виробництво вторинних кольорових металів), Миколаїв (виробництво глинозему), Красноперекопськ, де розташований Кримський завод двоокису титану.

Контрольні запитання:

1. Визначить місце металургійного комплексу для розвитку господарства України.
2. Охарактеризуйте сировинну базу для розвитку металургійного комплексу України.
3. Які основні фактори розміщення підприємств чорної і кольорової металургії?
4. Охарактеризуйте територіальну структуру чорної і кольорової металургії.

Лекція 4. Машинобудівний комплекс (МБК) України

План:

1. Поняття, структура, місце і роль у господарському комплексі держави.
2. Особливості і фактори розміщення основних галузей машинобудування.
3. Галузева і територіальна структура машинобудування країни.
4. Сучасний стан галузі, проблеми та перспективи розвитку.

1. *Машинобудування* – комплекс багатьох взаємопов'язаних галузей, які виробляють машини, устаткування, інструменти для виробничою та невиробничої сфер, спеціальну оборонну техніку, а також різноманітні апарати і прилади побутового та культурного призначення для населення.

Продукція машинобудівного комплексу в загальному обсязі національного експорту становить майже п'яту частину і має тенденцію до зростання. Нині вона поставляється до 54 країн світу. Машинобудівний комплекс України являється експортноорієнтованим та інвестиційно привабливим.

До складу машинобудівного комплексу України входять три великі групи галузей: машинобудування (16 комплексних інтегрованих галузей, 90 галузей та підгалузей), промисловість металевих конструкцій і виробів (14 галузей і окремих виробництв), ремонт машин та устаткування (16 галузей). Машинобудівний комплекс України нині формують майже 3000 підприємств (об'єднань).

Машинобудування забезпечує:

- задоволення споживчого попиту населення на різноманітні товари;
- прискорення темпів НТР;
- технічне переозброєння всього господарства;
- створення матеріально-технічної бази;
- підвищення продуктивності праці за рахунок технічного прогресу;
- оборону країни;
- працевлаштування.

2. Виділяють такі основні принципи територіальної організації машинобудування:

- орієнтація на сировину;
- орієнтація на трудові ресурси;
- орієнтація на споживача;
- орієнтація на наукові центри.

У машинобудуванні існують такі форми суспільної організації виробництва: спеціалізація, кооперування, комбінування, концентрація.

3. *Важке машинобудування*, що нині дає 30 % від загального обсягу товарної продукції. Для важкого машинобудування характерні підприємства низької трудомісткості, високої металомісткості, низької транспортабельності продукції та підприємства повного виробничого циклу, що випускають продукцію невеликими серіями.

Найбільшим підприємством галузі є ЗАТ "Новокраматорський завод важкого машинобудування" (Донецька область), ВАТ „Сумське НВО ім. Фрунзе". Потужні підприємства важкого машинобудування функціонують у Донецьку, Маріуполі, Кривому Розі, Горлівці, Харкові, Луганську, Дніпропетровську.

Транспортне машинобудування об'єднує підприємства, що виготовляють основні транспортні засоби — автомобілі, літаки, тепловози, електровози, залізничні вагони, морські та річкові судна, автобуси. Автомобільні заводи України випускають автобуси (Львів), великовантажні автомашини («АвтоКраз», Кременчук), малолітражні легкові автомобілі (ВО «Комунар», «Автобаз», Запоріжжя), легкові автомобілі для сільської місцевості (ЛАЗ, ВО «Автонавантажувач», Луцьк), автомобільні мотори (Мелітополь), мотоцикли (Київ), велосипеди (Харків, Чернігів).

Авіаційна промисловість орієнтується на кваліфіковану робочу силу, що зумовило розміщення її підприємств у Києві та Харкові. До залізничного машинобудування належить виробництво вагонів, яке зосереджене у м. Кременчук (Крюківський вагонобудівний завод), у м. Дніпродзержинську. Концерн «Крюківський вагонобудівний завод» освоїв випуск сучасних пасажирських вагонів, з яких укомплектовано перші швидкісні експresi «Харків-Київ», «Дніпропетровськ-Київ».

В Україні велике значення має така галузь як суднобудування. Найбільшими центрами морського суднобудування є Миколаїв та Херсон. Суднобудування і судноремонт розвинуті в багатьох інших містах України, зокрема найбільші центри зосереджені у Херсоні, Керчі, Феодосії, Севастополі, Одесі, Іллічівську, Маріуполі. У Києві випускаються морські траулери.

Енергетичне машинобудування спеціалізується в основному на виробництві енергетичних машин і теплообмінних апаратів, турбінних трубопроводів, устаткування для атомних електростанцій, дизельних моторів, генераторів. Підприємства галузі орієнтуються на райони виробництва металу та наявність кваліфікованої робочої сили. Основними центрами є: Харків (Харківський турбінний завод), Монастирище (Черкаська область) – поїзди для метро, Полтава (Полтавський турбомеханічний завод). Центри енергетичного дизелебудування зосереджені у Первомайську (Миколаївська область), Токмаку (Запоріжжя), Бориславі (Херсонська область). Запорізький енергомеханічний завод випускає промислові крани великої тоннажності.

Центрами виготовлення *металообробного обладнання*, зокрема верстатів, а також інструментів є міста Київ, Харків, Одеса, Житомир, Краматорськ, Львів, Бердичів. Виробництво ковальсько-пресових машин розміщене у Краматорську, Дніпропетровську, Одесі, Хмельницькому, Роздільній, Стрию. Промисловість зі створення штучних алмазів і абразивних матеріалів зосереджена у Полтаві, Львові, Запоріжжі, Києві, Іршаві (Закарпатська обл.). Продукування металообробного та деревообробного інструменту знаходиться у Запоріжжі, Хмельницькому, Вінниці, Харкові, Кам'янець-Подільському, Луганську.

Тракторобудування орієнтується насамперед на металургійну базу. Найважливішим центром тракторобудування є Харків. На випускові агрегатів виділяються: Кіровоградський завод «Гідросила», Мелітопольський завод тракторних гідроагрегатів, Вінницький тракторних агрегатів, Чугуївський завод паливної апаратури. До спеціалізованих підприємств галузі належать: ВО «Київтрактородеталь», «Харківтракторозапчастина», Рівненський завод тракторних агрегатів тощо. Особливе значення має виробництво комбайнів. Так, бурякозбиральні комбайни виробляються у Тернополі, Дніпропетровську, кукурудзозбиральні — у Херсоні.

Райони машинобудування: Харківський (Харківська, Полтавська, Сумська обл.); Донбаський (Донецький, Луганський обл.); Придніпровський (Дніпропетровська, Кіровоградська, Запорізька обл.); Центральний (Київська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська обл.); Західний (Львівська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатська обл.); Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька обл.); Південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., Крим).

4. Підприємства машинобудування розміщені нерівномірно. Низький рівень розвитку галузі характерний для Західного і Поліського машинобудівних районів. Для вирішення проблем необхідно: забезпечення випереджаючих темпів випуску наукомісткої продукції високого технологічного рівня; забезпечення

конкурентоспроможності продукції промисловості на внутрішньому та зовнішньому ринках, передусім продукції з високим ступенем переробки; збільшення обсягів випуску інноваційного обладнання для енергетичної, легкої, харчопереробної, медико-біологічної галузей тощо.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте структуру МБК України.
2. Яке значення МБК для економіки України.
3. Назвіть основні центри МБ та галузі спеціалізації.
4. Охарактеризуйте основні райони МБ.

Лекція 5. Хімічний комплекс та лісова і деревообробна промисловість України

План:

1. Загальна характеристика хімічної промисловості України.
2. Особливості розвитку та розміщення галузей гірничої хімії, основної хімії та хімії органічного синтезу.
3. Структура і значення лісової промисловості.
4. Характеристика лісозаготівельної, лісопильної, деревообробної, целюлозно-паперової та лісохімічної промисловості.
5. Проблеми та перспективи розвитку галузей.

1. Хімічний комплекс належить до найскладніших міжгалузевих комплексів та складається з таких галузей як: гірничо-хімічна промисловість, основна хімія, хімія органічного синтезу.

Найважливішими техніко-економічними особливостями хімічної промисловості є: різноманітна сировинна база, складна галузева структура, значні витрати електроенергії, води та сировини на одиницю продукції, комбінування виробництва, кооперування з галузями, що виступають споживачами продукції хімічної промисловості.

2. До гірничо-хімічної промисловості входять галузі виробництва, пов'язані з видобуванням і збагаченням сировини для одержання переважно продукції основної хімії. Україна багата на гірничо-хімічну сировину: кам'яну і калійну солі, карбонати і фосфати, барит, бром, йод, борні руди, самородну сірку, ropні води, мінеральні фарби тощо.

Основна хімія виробляє різні види реактивів, особливо кислоти, соду, мінеральні добрива. Підприємства цієї галузі концентруються здебільшого у

районах видобутку гірничо-хімічної сировини, вугілля та металургійних баз, а також поблизу центрів виробництва електроенергії. Основний продукт виробництва — сірчана кислота (Суми, Одеса, Вінниця, Рівне, Горлівка). Серед мінеральних добрив основне місце належить виробництву азотних добрив (Рівне — ВАТ „Рівнеазот", Черкаси — ВАТ «Азот»). Основними центрами є: Сіверськодонецьк (гранульована аміачна селітра), Горлівка (ВАТ «Концерн Стирол»), Дніпродзержинськ (азотнотуковий завод), Лисичанськ, Запоріжжя.

Виробництво фосфатних добрив орієнтується на споживача. Основні підприємства з виробництва фосфатних добрив зосереджені у Костянтинівні (суперфосфатний цех), Одесі (суперфосфатний завод), Вінниці (ВАТ «Хімпром», суперфосфатний завод), Сумах (ВАТ «Сумихімпром»).

Виробництво калійних добрив орієнтоване на сировину і зосереджене в районах залягання родовищ калійних солей (Калуш, Стебник). Основним споживачем продукції калійної промисловості є сільське господарство. Калійний завод концерну «Оріана» (Івано-Франківська область) проводить комплексну переробку всіх компонентів сировини.

Содове виробництво, зокрема виготовленню кальцинованої та каустичної соди. Содове виробництво розміщене в районах видобування сировини, зокрема кухонної солі і вапняків. Найбільшим районом содового виробництва є Слов'янськ (Донецька область), Лисичанськ (Луганська область). У Криму на базі ропи Сиваша у м. Красноперекоську працює содовий комбінат з випуску каустичної соди.

Хімія органічного синтезу — це збірна назва галузей, які працюють на основі переробки вуглеводнів і тих синтетичних препаратів, що виходять з вуглеводнів, природного газу, нафти, вугілля. Орієнтується на вуглеводневу сировину, водні ресурси та енергетичну базу.

Виробництво синтетичних смол і пластмас зосереджено у Донецьку (поліхлорвінілові смоли і пластмаси), Северодонецьку (склопластики і пластмасові вироби), Луцьку, Запоріжжі, Лисичанську, Сімферополі, Слов'янську.

Виробництво хімічних волокон характеризується високою матеріало-, енерго- і водомісткістю. Хімічні волокна поділяються на штучні, що виробляються із целюлози і синтетичні, що виробляються із синтетичних смол. Вони використовуються в авіакосмічній техніці, автомобілебудування, побуті. Найбільші підприємства розташовані в Києві (Дарницький шовковий комбінат), Черкасах (штучний шовк), Чернігові (штучні волокна).

Найбільшими центрами лакофарбової промисловості є Дніпропетровськ, Львів, Київ, Одеса.

В останні роки інтенсивно розвивається хіміко-фармакологічна промисловість, підприємства якої виробляють синтетичні лікарські засоби,

медикаменти, вітаміни, антибіотики, кровозамінники, готові лікарські препарати тощо. В Україні є Полтавський, Львівський, Донецький, Борщагівський та Дарницький хіміко-фармацевтичні заводи. Київське АТ „Індар” випускає інсулін, київське ВАТ „Фармак” — препарати для лікування хвороб щитовидної залози.

3. *Лісова промисловість* — це сукупність галузей і виробництв, підприємства яких заготовляють, проводять комплексну механічну та хімічну обробку й переробку деревини.

До лісового комплексу України відносять лісогосподарську, деревообробну, целюлозно-паперову та лісохімічну промисловості.

Регіональні лісовиробничі комплекси (ЛВК) — міжгалузеві об'єднання взаємопов'язаних підприємств, які виробляють, заготовляють, переробляють продукти лісу на території та реалізують готову продукцію.

Головним принципом ведення лісового господарства є комплексність, що дає змогу проводити, крім відтворення лісових ресурсів, лісозаповідну, охоронну та екологічну діяльність, заготівлю сировини для лісохімії, ефективну переробку лісорубних решток тощо.

4. *Лісозаготівельна промисловість* належить до видобувних галузей промисловості, підприємства якої проводять лісосічні роботи, вивозять і сплавляють деревину, здійснюють її первинну обробку.

Лісозаготівельна промисловість зосереджена у двох спеціалізованих районах: Карпатському і Поліському. Найбільше деревини заготовляють у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській і Житомирській областях.

Лісопильне виробництво тяжіє до районів лісозаготівлі. Найбільшими лісопильними центрами є Чернівці, Вигода, Надвірна, Рожнятів (Івано-Франківська область), Рахів, Тересва (Закарпатська область), Сколе, Стрий (Львівська область), Ковель (Волинська область), Костопіль, Сарни (Рівненська область), Овруч, Коростень, Малин (Житомирська область).

Деревообробна промисловість. Підприємства цієї галузі проводять механічну та хіміко-механічну переробку заготовленої деревини та виготовляють з неї велику кількість матеріалів, зокрема виготовлення деревних плит, фанери, меблів, виробництво будівельних матеріалів.

Підприємства деревообробної промисловості розташовані в усіх областях України і характеризуються концентрацією як у районах заготівлі лісу, так і в місцях використання готової продукції: у Карпатах, Прикарпатті, Закарпатті, Поліссі, де вона розвивається на власній сировині. Основними центрами є: Житомир, Шостка, Чернігів, Чернівці. Івано-Франківськ.

Центрами використання деревинних відходів, зокрема для виробництва деревостружкових і деревоволокнистих плит є Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Вигода, Свалява, Тересва та інші. Виробництво фанери розміщене в західному регіоні, зокрема у Львові, Чернівцях.

Целюлозно-паперова промисловість. Для її розвитку потрібно: наявність сировини, води, електроенергії та кваліфікованої робочої сили. Целюлозно-паперова промисловість у нашій державі розвинена недостатньо. Центрами є Жидачів (картонно-паперовий комбінат, Львівська область), Рахів (картонна фабрика, Закарпатська область), Херсон, Ізмаїл (целюлозний завод), Обухів (картонний комбінат, Київська область), Корюків (фабрика технічного паперу, Чернігівська область), Малин (паперова фабрика, Житомирська область), Понінка (целюлозно-паперовий комбінат, Хмельницька область).

Лісохімічна промисловість є окремою підгалуззю лісового комплексу й об'єднує в собі галузі, підприємства якої виготовляють понад 40 найменувань різних видів продукції: деревне вугілля, оцтову кислоту, каніфоль, скипидар, ефірну олію, формалін, метиловий спирт, кормові дріжджі. Розміщення лісохімічних підприємств орієнтується в основному на лісопромислові райони та деревообробні центри. Основними центрами лісохімії є: Великий Бичків, Свалява (Закарпатська область), Вигода (Івано-Франківська область), Славута (Хмельницька область), Коростень (Житомирська область), Клевань (Рівненська область). Новою галуззю промисловості є *гідролізна*, що допомагає хімічно переробляти деревину та нехарчову сировину, з яких методом гідролізу виробляють етиловий і метиловий спирт, білкові дріжджі, кристалічний цукор (глюкоза) тощо. Сировиною для гідролізної промисловості є тирса та інші відходи деревообробної промисловості, подрібнена деревина, солома та ін. Основні підприємства галузі — це гідролізно-дріжджові заводи у Верхньодніпровську (Дніпропетровська область) та Запоріжжі. Окремі цехи і виробництва є в Одесі, Сімферополі, Василькові (Київська область), Кіровограді, Вінниці. Гідролізна промисловість кооперується з олійною та консервною промисловістю.

5. Про ступінь впливу хімічного комплексу на розвиток української економіки свідчить той факт, що в міжгалузевій структурі споживання хімічна продукція становить майже четверту частину. Хімічний комплекс нараховує понад 250 підприємств, на яких зайнято близько 220 тис. працівників, що становить 5,4 % всього промислово-виробничого персоналу країни. Для забезпечення зростання обсягів виробництва необхідно вводити нове, високопродуктивне обладнання, в тому числі у виробництві аміаку, сірчаної кислоти, синтетичних смол і пластмас. У зв'язку з специфікою роботи хімічної промисловості виникає проблема переробки відходів.

У хімічному комплексі України виникла низка проблем які потребують негайного вирішення, зокрема: залежність від імпорту широкого спектра сировини і напівпродуктів, технічне переозброєння більшості виробництв з метою зменшення енергомісткості, зменшення собівартості та підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.

В державі склалася напружена ситуація із лісоматеріалами, папером, картоном та іншою продукцією з деревини. Все це призводить до інтенсивного неконтрольованого використання лісових ресурсів, що негативно впливає на стан лісів.

Слід звернути увагу на незадовільну забезпеченість лісового господарства активною частиною основних виробничих фондів – спеціальними транспортними засобами, машинами для заготівлі деревини, проведення лісогосподарських робіт, охорони лісів. Відсутність на озброєнні лісогосподарських підприємств багатоопераційних агрегатних машин не дозволяє запровадити у виробництво прогресивну екологічно зорієнтовану технологію асортиментної заготівлі деревини.

Раціональне використання та відтворення лісових ресурсів потребує створення повноцінної системи моніторингу лісів як комплексу безперервного спостереження, оцінки і прогнозу їх стану.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте структуру хімічного комплексу України.
2. Охарактеризуйте сировинну базу хімічного комплексу України.
3. Назвіть основні центри розвитку галузей хімічної промисловості.
4. Які особливості розвитку лісопромислового комплексу України.
5. Визначить основні проблеми розвитку цих галузей.

Лекція 6. Агропромисловий комплекс України (АПК)

План:

1. Поняття АПК, його місце в економіці України.
2. Передумови та фактори розвитку АПК.
3. Галузева структура АПК.
4. Функціональна структура АПК.
5. Територіальна структура АПК.

1. *Агропромисловий комплекс (АПК)* – це сукупність взаємопов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і

реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій.

Агропромислова інтеграція – це процес посилення зв'язків між виробництвом сільськогосподарської сировини, її зберіганням, транспортуванням, переробкою, та споживанням кінцевої продукції. Виділяють два типові види інтеграції: горизонтальна та вертикальна

Агропромислове комплексотворення – це вираз процесу усунування виробництва, технологічно-економічної і територіальної організації підприємств різних галузей.

АПК, поряд з промисловістю, відіграє провідну роль у господарстві, на його частку припадає майже 30% національного доходу України, зайнято близько 25% працюючих. Майже в третині областей України АПК займає провідне місце у господарстві згідно з часткою у валовому внутрішньому продукті.

2. Серед факторів, які впливають на розвиток АПК України, пріоритетними є: система господарювання, характер виробничих відносин, рівень соціально-економічного розвитку країни, природні ресурси та структура земельного фонду, технічний рівень і стан основних фондів підприємств АПК, забезпеченість трудовими ресурсами, транспортно-географічні умови.

3. Галузева структура АПК:

- сільське господарство (рослинництво і тваринництво);
- виробництво засобів виробництва;
- переробна промисловість (харчова і легка);
- виробнича інфраструктура;
- соціальна інфраструктура;
- підготовка кадрів та наука.

У галузевій структурі АПК України провідне місце займає *сільське господарство*. У галузевій структурі сільського господарства розвиваються рослинництво і тваринництво. Домінує рослинництво, на його частку припадає приблизно 52-53% усієї сільськогосподарської продукції.

Провідне місце в рослинництві займає *зернове господарство*. Зернові культури є основними в усіх сільськогосподарських зонах, особливо в Лісостепу і Степу. Головною зерновою культурою є озима пшениця. *Технічні культури* займають 11% у структурі посівних площ України. Більше 75% посівних площ зосереджено в основній зоні вирощування цукрового буряка – лісостеповій, перш за все, в центральних її областях: Тернопільській, Вінницькій, Хмельницькій, Полтавській.

Тваринництво в Україні багатогалузеве. Основними його галузями є скотарство, свинарство, вівчарство і птахівництво. Скотарство розвивається у

Поліссі, передгір'ях Карпат і достатньо забезпечених кормами областях Лісостепу. Тут переважають молочно-м'ясний та м'ясно-молочний напрями скотарства. Свинарство посідає друге місце. Найбільша його густота у Вінницькій, Київській, Черкаській, Хмельницькій, Закарпатській, Чернівецькій областях.

4. Виділяються дві інтегровані групи спеціалізованих АПК: рослинницькі (зернопромисловий, буряко-цукровий, плодоовочеконсервний, картопле-спиртовий, виноградарський, льонопромисловий) і тваринницькі (м'ясо-, молоко-, птахопромисловий комплекси та рибоконсервний).

Серед рослинницьких комплексів особливу роль відіграє *зернопромисловий*. Він представлений борошномельною, круп'яною, хлібопекарською, макаронною, кондитерською галузями. Провідне місце в АПК України займає і *цукровобуряковий* та *плодоовочеконсервний* комплекс. У територіальному поділі праці бере активну участь і *олієжировий* комплекс, основою якого є виробництво та переробка соняшника. У цей комплекс входять також маргаринові, миловарні заводи, жирові комбінати. У двох районах – Поліському і Прикарпатському – розміщені підприємства *льонопромислового* комплексу. Більше 30 льонозаводів зосереджені у Волинській, Житомирській, Рівненській і Чернігівській областях. *Виноградо-виноробне* виробництво України концентрується на півдні України, в Криму та Закарпатті.

Молокопромисловий і м'ясо-промисловий АПК. У Лісостепу і Степу переважають м'ясний і м'ясо-молочний напрями та птахівництво. Останнє відіграє важливу роль у Криму. Вівчарство в Україні розвивається в передгір'ях Карпат і в Степу. Забезпечує сировиною текстильну і хутряну промисловості. Бджільництво зосереджене у Карпатах, лісостепових та степових областях. До складу молокопромислового комплексу входять, крім молочного, маслопереробні, молочноконсервні й обслуговуючі виробництва. Основними виробниками є Київська, Вінницька, Чернігівська та інші області.

5. *Інтегральна агропромислова зона* – територіальне поєднання всіх агропромислових продуктових підкомплексів у межах однієї природно-господарської зони.

Інтегральний промисловий район – територіальне поєднання агропромислових підприємств у межах певної частини природно-господарської зони, для якої характерна підвищена концентрація виробництва додаткової товарної сировинної продукції.

Спеціалізований агропромисловий район – сукупність агропромислових підприємств одного виробничого циклу, на основі якого виробляється якийсь один вид додаткової товарної продукції, наприклад хмелярський агропромисловий район України.

Приміські АПК є інтегральними і спеціалізованими, в основі їх формування лежать переважно суспільно-географічні фактори і умови, тому вони як правило є азональними утвореннями навколо своїх „ядер-споживачів” – міських агломерацій і великих міст.

В країні виділяють агропромислові зони:

- Поліська агропромислова зона;
- Лісостепова агропромислова зона;
- Степова агропромислова зона;
- Агропромислова зона Карпат та Криму.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняттю АПК.
2. Яке місце займає АПК в економіці України.
2. Назвіть передумови та фактори розвитку АПК.
3. Розкрийте галузеву структуру АПК.
4. Охарактеризуйте агропромислові зони України.

Лекція 7. Соціальний комплекс України: територіальні та галузеві особливості розвитку

План:

1. Галузева структура і значення.
2. Легка промисловість, структура, принципи розміщення і географія.
3. Сфера послуг, її розвиток і розміщення.

1. До соціального комплексу належить виробництво товарів народного споживання, а також сфера послуг. Найбільш активно розвиваються торгівля та побутове обслуговування. Криза спостерігається в легкій промисловості, освіті, охороні здоров'я, культурі. У соціальному комплексі України зареєстрована найбільша кількість підприємств приватної форми власності. Його значення постійно зростає.

2. Легка промисловість охоплює текстильну, трикотажну, швейну, шкіряну, взуттєву та інші. При розміщені підприємства легкої промисловості орієнтуються на споживача, жіночі трудові ресурси і джерела сировини. Текстильна промисловість представлена найбільшими підприємствами у Донецьку, Херсоні, Тернополі (бавовняні комбінати), Нікополі (прядильно-нитковий комбінат), а також Києві, Харкові, Полтаві та ін. Вовняна промисловість – Чернігів, Донецьк, Кривий Ріг, Одеса, Суми, Луганськ. Виробництво килимів – Київ, Черкаси, Богуслав та ін.

Підприємства лляної промисловості – Житомирська, Рівненська, Львівська, Чернігівська області. Трикотажна промисловість випускає верхній одяг, білизну, шкарпетки. Підприємства зосереджені у Києві, Харкові, Львові, Житомирі, Одесі. Швейна промисловість розвинута майже у всіх великих містах. У країні також активно розвивається хутрове виробництво (Балта, Одеська область; Жмеринка, Вінницька область, Харків), шкіряне і взуттєве виробництво (Київ, Луганськ, Одеса, Дніпропетровськ).

3. Найпоширеніші підприємства торгівля і громадського харчування. Вони є у кожному населеному пункті. В останні роки їх мережа різко зросла. Система закладів охорони здоров'я представлена лікарнями, поліклініками, медпунктами тощо. Найбільша кількість лікарів усіх спеціальностей зосереджена у Києві, Севастополі, АРК. Рекреаційне господарство отримує свій розвиток у Криму, Карпатах, на узбережжі Чорного та Азовських морів. Найбільша кількість вищих навчальних закладів у Харкові і області, Києві та області, Одесі та області. Мережа житло-комунальних підприємств і організацій забезпечує населення електроенергією, водою, каналізацією, сміттєпроводом тощо. В країні вона розвинута вкрай нерівномірно та має деякі проблеми реформування.

Транспортний комплекс – це поєднання різних видів транспорту, що обслуговує підприємства, організації та населення. В Україні розвинуті всі види транспорту. Залізний транспорт посідає перше місце серед інших видів транспорту за вантажообігом. Найбільші залізничні вузли – Харків, Київ, Дніпропетровськ, Львів, Ковель, Дебальцеве, Жмеринка, Знам'янка та інші. Автомобільний транспорт займає перше місце серед інших видів транспорту за пасажирообігом. Найкраще забезпечені автомобільними шляхами Донбас, Придніпров'я, Поділля. Морський транспорт відіграє важливу роль у міжнародних зв'язках нашої країни. Найбільші порти – Одеса, Іллічівськ, Миколаїв, Херсон, Керч, Маріуполь, Бердянськ, Ізмаїл. Повітряний транспорт має великі перспективи розвитку. Найбільші аеропорти Київ, Одеса, Сімферополь, Дніпропетровськ. Трубопровідний транспорт призначений для перевезки нафти, газу та інших рідких і сипучих речовин. Найбільший нафтопровід «Дружба». Газопроводи – «Дашава-Київ-Москва», «Шебелинка-Дніпропетровськ-Кривий Ріг-Одеса-Кишинів». Міський транспорт представлений трамваями, автобусами, тролейбусами та метро. Трамваї обслуговують 24 міста, тролейбуси – 47. Метро діє у Києві, Харкові та Дніпропетровську. Враховуючи європейську інтеграцію Україною пролягатимуть чотири транспортні коридори.

Контрольні запитання:

1. Яка галузева структура соціального комплексу України?
2. Назвіть принципи розміщення і розвитку соціального комплексу України.

3. Визначить основні центри розвитку легкої промисловості.
4. Яке значення має сфера послуг для підвищення продуктивності праці населення країни?
5. Охарактеризуйте сферу послуг, її розвиток і розміщення по території України.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ:

1. Які галузі входять до складу виробничої сфери?
2. Які газу входять до складу невиробничої сфери?
3. Назвіть елементи територіальної структури господарства.
4. Які форми організації виробництва характерні для господарства України?
5. Наведіть приклади промислових центрів, що спеціалізуються на виробництві чорних металів та кольорових металів.
6. Наведіть приклади промислових центрів, що спеціалізуються на машинобудуванні.
7. Що таке ВВП? Від чого залежить його обсяг?
8. Що таке ВВП і як він формується?
9. Що відбувається на сучасному етапі з показниками ВВП та ВВП в Україні?
10. Чи завжди на території України промисловість була однією з провідних галузей?
11. Які галузі промисловості України можна назвати традиційною?
12. Чи змінюється галузева структура промисловості з розвитком господарства в цілому? Наведіть приклади.
13. Доведіть, що промисловість – провідна галузь господарства України.
14. Які виробництва належать до добувних галузей промисловості?
15. Які чинники впливають на розміщення підприємств промисловості?
16. Як ЕГП впливає на розміщення підприємств промисловості?
17. Визначте найбільші тепло-, гідро- та атомні електростанції України.
18. Які чинники впливають на розміщення електростанцій різних типів в Україні?
19. Які кольорові метали Вам відомі?
20. Які руди кольорових металів є в Україні? Із якими геологічними структурами вони пов'язані?
21. Чи впливає розвиток кольорової металургії на НТП? Наведіть приклади.
22. Назвіть основні галузі машинобудування України та їх центри.

23. Що зараз «гальмує» розвиток машинобудування в Україні? Як можна запобігти таких процесів?
24. Які галузі хімічної промисловості найбільше розвинуті в Україні? Чому?
25. Чому хімічне виробництво менш трудомістке, ніж інші?
26. Сформулюйте роль і значення лісової й деревообробної промисловості в господарстві країни.
27. Які товари легкої промисловості виробляються в вашій області? Чим це обумовлено?
28. Назвіть основні принципи розміщення харчової промисловості України.
29. До якої сфери в структурі економіки країни належить сільське господарство.
30. Як ви вважаєте, від яких умов залежить рівень розвитку сільського господарства території?
31. Які природні фактори впливають на розвиток і галузеву структуру сільського господарства країни?

МОДУЛЬ 3. Особливості суспільно-географічного районування України

Лекція 1. Особливості суспільно-географічного районування України.

Характеристика Донецького економічного району

План:

1. Схеми соціально-економічного районування території України (за В.А. Поповкіним, О.І. Шаблієм, М.І. Долішнім, М.М. Паламарчуком, Ф.Д. Заставним, М.Д. Пістуном).
2. Економіко-географічна характеристика Донецького економічного району (за типовим планом).

1. 19-20 ст. Україну поділяли на 3 макрорегіони (М. Драгоманов, С. Рудницький, В. Садовський) – Україна Лівобережна, Правобережна, Причорноморська (історико-географічний принцип). На початку 1950-х років К.Г. Воблий виділяв 5 економічних районів: Центральний, Північно-Східний, Південно-Західний, Західний. Наприкінці 1950-х років О.Т. Діброва виділив 6 внутрішньореспубліканських районів: Донбас, Промислове Подніпров'я, Північно-Східний, Центральний, Західний, Причорноморський (в основі економічний принцип). У 1957-1965 рр. територія УРСР поділялась на 11, потім на 14, а наприкінці – на 7 економічних районів, якими керували ради народного господарства – раднаргоспи.

У 1961 р. була затверджена нова схема великих економічних районів СРСР, три з яких були на території України:

- Донецько-Придніпровський
- Південно-Західний
- Південний.

На поч. 1980-х р. Інститут географії НАН України (О.М. Маринич) розробив схему природно-господарської регіоналізації країни: Західне Полісся, Українські Карпати, Київське Придніпров'я, Лівобережне Придніпров'я, Промислове Придніпров'я, Донбас, Українське Причорномор'я, Крим

До 1991 р. Україну поділяли на 3 економічних районів, у складі яких розглядають підрайони:

1.Південно-Західний (41,1% території):

- Карпатський підрайон – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області.
- Подільський підрайон – Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області.
- Волинський підрайон (Західно-Поліський) – Волинська, Житомирська, Рівненська області.
- Київський (Центрально-Український) підрайон – Київська, Черкаська, Кіровоградська, Чернігівська області.

2. Донецько-Придніпровський район (40% території):

- Північно-Східний підрайон – Полтавська, Сумська, Харківська область.
- Донбас – Донецька, Луганська область.
- Придніпровський підрайон – Дніпропетровська, Запорізька область

3. Південний район (18% території) – АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська область.

Національний інститут стратегічних досліджень (1992 р.) – 5 внутрішньореспубліканських макрорайонів: Центрально-Український, Донбас, Слобідська Україна, Причорноморський, Західно- Український.

В.А. Поповкін у 1993 р. – 10 економічних районів (Донбас, Катеринословське Придніпров'я, Слобідська Україна, Київське Полісся, Одесько-Таврійський, Українські Карпати, Поділля, Середнє Придніпров'я, Волинське Полісся, Крим.

Ф.Д. Заставний (1992-1994 рр.) виділив 3 макрорайони – Східний, Західний, Південний. На основі яких 9 економічних районів: Центрально-Поліський (Столичний), Центральноукраїнський (Центральний), Західно-Поліський (Північно-Західний), Карпатський (Прикарпатський), Подільський, Причорноморський, Придніпровський, Донецький, Північно-Східний

М.Д. Пістун (1994-1996 рр.) підтримав цю схему районування та запропонував уточнення в назвах районів та назвав ці райони суспільно-географічними.

Суспільно-географічний район (СГР) – це великий регіон України, територія якого тісно пов'язана демографічними, урбаністичними, соціальними, культурними та економічними процесами.

2. *Донецький СГР* сформувався у складі Донецької та Луганської областей. Його площа 53,2 тис.км.кв, або 8,8% площі території України. На території району проживає майже 7,8 млн. жителів, або 15,4% населення України. Прикордонне географічне положення 50% кордонів району – це кордон з Росією. Транспортно-географічне положення району характеризується як дуже вигідне.

На території району знаходяться міста, які посідають відповідно друге, третє, п'яте, шосте та восьме місця серед найзабрудненіших міст України – Маріуполь, Макіївка, Дебальцеве, Луганськ, Стаханов.

Донецький район спеціалізується на: вугільній промисловості; електроенергетиці; виробництві продукції чорної і кольорової металургії; виробництві продукції хімічної промисловості), а саме мінеральних добрив, соди, барвників, хімреактивів тощо; машинобудуванні: важкому, вагоно- і локомотивобудуванні тощо; виробництві цементу.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняттю «економіко-географічний район».
2. Які схеми регіоналізації території України ви знаєте?
3. Яка класифікація на вашу думку є досконалою?
4. Назвіть галузі спеціалізації Донецького економічного району.
5. Визначить проблеми і перспективи Донецького економічного району.

Лекція 2. Суспільно-географічна характеристика Столичного, Центрального, Північно-Східного економічних районів

План:

1. Економіко-географічна характеристика Столичного економічного району (за типовим планом).
2. Економіко-географічна характеристика Центрального економічного району (за типовим планом).
3. Економіко-географічна характеристика Північно-Східного економічного району (за типовим планом).

1. Столичний економічний район складається з Київської, Житомирської і Чернігівської області. Площа 90,7 тис.км.кв. або 14,9% площі України. Населення 7,3 млн. осіб, або 14,4% населення України. На формування районного господарського комплексу найбільший вплив мають ґрунтово-кліматичні, мінерально-сировинні, лісові та водні ресурси. Мінеральні ресурси району: паливні (нафта і природний газ; буре вугілля; торф), рудні (титанові руди), нерудні (фосфорити; граніти і гнейси; лабрадорити і мармур; суглинки, глини, кварцові піски, крейда, мергелі, каолін, пісковики). У районі є запаси мінеральних вод: Миронівське, Білоцерківське, Кагарлицьке джерела (у Київській області), Щорсівське (у Чернігівській).

Столичний СГР спеціалізується: машинобудування приладів, верстатів, суден, літаків, сільсько-господарської техніки, екскаваторів, мотоциклів, технологічного обладнання для легкої і харчової промисловості тощо (Київ, Житомир, Чернігів, Бердичів, Ірпінь, Васильків, Коростишів, Ніжин); хімічної промисловості, хімічних волокон, пластмас, шин, лаків, фарб, фармацевтичних препаратів тощо (Гнідинці, Київ, Чернігів, Житомир, Біла Церква, Ніжин); легкої промисловості, шовкових, лляних, вовняних тканин, швейних, трикотажних, хутрових і взуттєвих виробів тощо; харчової промисловості, м'ясної, молочної, цукрової; будівельної індустрії, будівельного і оздоблювального каміння тощо; лісопереробної промисловості, меблів, картону, паперу тощо; вирощуванні льону, картоплі, хмелю тощо.

2. Центральний СГР у складі Кіровоградської та Черкаської областей. Займає площу 45,5 тис.км. кв., або 7,5% території України. У районі проживає понад 2,7 млн. жителів, або 5,3% загальної кількості населення в Україні. Вигідність суспільно-географічного положення району визначають: розміщення у центрі України, зв'язок транспортними магістралями із Столичним районом, Донбасом, промисловим Придніпров'ям, причорноморськими областями; розташування у безпосередній близькості до потужних паливних та металургійної баз України, як Донбас, Придніпров'я. Мінеральні ресурси представлені бурим вугіллям (у Олександрії та Ватутіному); урановими рудами (у Кіровоградській області); торфом, горючі сланці (Олександрійське родовище); нікелево-хромовими рудами Побужжя, Заваллівським родовищем графіту в Кіровоградській області дає 100% його видобутку в Україні.

Центральний район спеціалізується на вирощуванні і переробці сільськогосподарської продукції галузями харчової промисловості, насамперед, цукрової, олійної, молочно-консервної, плодоовочеконсервної тощо; машинобудуванні, а саме сільськогосподарському та виробництві обладнання для харчової промисловості; виробництві продукції хімічної промисловості, а саме:

хімічних волокон, мінеральних добрив тощо; кольоровій металургії, а саме нікелевій промисловості; легкій промисловості.

3. До складу Північно-Східного району входять Харківська, Полтавська і Сумська області. Площа району становить 84,0 тис. км. кв. Населення понад 6,1 млн. осіб, або 12,1% населення України. Суспільно-географічне положення району досить вигідне. Розміщення поблизу потужних паливно-металургійних баз (Донбасу, Промислового Придніпров'я) і великих промислових вузлів, що стимулює розвиток різноманітних міжрайонних зв'язків. Густа транспортна мережа.

Спеціалізацією району є: машинобудування: сільськогосподарське, енергетичне і електротехнічне, верстато- і приладобудування, транспортне, виробництво устаткування для легкої і харчової промисловості; легка промисловість; харчова промисловість; газова, нафтова і нафтопереробна промисловість; хімічна промисловість: виробництво мінеральних добрив, кіно-, фотоплівки, магнітних стрічок, хімреактивів; видобуток та збагачення залізної руди.

Контрольні запитання:

1. Дайте економіко-географічну характеристику Столичного економічного району.
2. Дайте економіко-географічну характеристику Центрального економічного району.
3. Дайте економіко-географічну характеристику Північно-Східного економічного району.

Лекція 3. Суспільно-географічна характеристика Причорноморського, Придніпровського, Подільського економічних районів

План:

1. Економіко-географічна характеристика Причорноморського економічного району (за типовим планом).
2. Економіко-географічна характеристика Придніпровського економічного району (за типовим планом).
3. Економіко-географічна характеристика Подільського економічного району (за типовим планом).

1. До складу Причорноморського СГР входять Одеська, Миколаївська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим. За площею район є найбільшим в Україні – 113,4 тис.км², або 18,8% її території. В ньому проживає майже 7,3 млн жителів, або 14,4% населення України. Вигідність суспільно-географічного

положення району визначають: приморське положення щодо Чорного і Азовського морів; зручне транспортно-географічне положення; сусідське положення з Придніпровським і Донецьким районами; розміщення у степовій зоні із сприятливими агрокліматичними умовами, що дає можливість району бути однією з головних баз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні.

Спеціалізацією району є: рекреаційний комплекс, вирощування сільськогосподарських культур та їх промислова переробка, сільськогосподарське, транспортне машинобудування, приладо- і верстатобудування, виробництво обладнання для легкої і харчової, легка промисловість: вовняна, бавовняна, конопле-джутова тощо.

2. Придніпровський район у складі Дніпропетровської і Запорізької областей займає площу 59,1 тис.км², що складає 9,8% території України. В районі проживає понад 5,8 млн. жителів, що становить 11.5% загальної кількості населення України. Сусідство з розвиненим в економічному відношенні Донецьким районом, район перетинає Дніпро густа мережа сухопутних транспортних шляхів, сприятливими умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва визначає вигідне ЕГП.

Галузями спеціалізації господарства Придніпровського СГР є: чорна і кольорова металургія; електроенергетика; машинобудування, а саме електротехнічне, важке, транспортне, сільськогосподарське; хімічна промисловість, а саме коксохімія, виробництво мінеральних добрив, гумотехнічних та лакофарбових виробів, пластмас; промисловість будівельних матеріалів; харчова промисловість.

3. До складу Подільського СГР входять Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області. Його площа 60,9 тис. км², що становить 10,1% території України. У Подільському районі проживає понад 4,5 млн. жителів, або 8,9% населення України. Вигідність суспільно-географічного положення району визначають: розташування у центральній частині Правобережної України; розміщення у сприятливих для розвитку сільського господарства; прикордонне положення з Молдовою; розміщення на перетині залізничних і автомобільних магістралей міжнародного значення тощо.

Спеціалізацією району є: сільськогосподарське виробництво (зернове, буряківництво, тваринництво) та харчова промисловість; машинобудування і металообробка: сільськогосподарське і електротехнічне; легка промисловість (текстильна, трикотажна, швейна); промисловість будівельних матеріалів (виробництво цементу); хімічна промисловість (виробництво фосфатних добрив); електроенергетика.

Контрольні запитання:

1. Дайте економіко-географічну характеристику Причорноморського економічного району.
2. Дайте економіко-географічну характеристику Придніпровського економічного району.
3. Дайте економіко-географічну характеристику Подільського економічного району.

Лекція 4. Суспільно-географічна характеристика Карпатського, Північно-Західного економічних районів. Особливості та перспективи розвитку України

План:

1. Економіко-географічна характеристика Карпатського економічного району (за типовим планом).
2. Економіко-географічна характеристика Північно-Західного економічного району (за типовим планом).
3. Україна і світове господарство.

1. Карпатський СГР включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області. Його площа становить 56,6 тис. км², або 9,4% території України. У районі проживає понад 6,4 млн. жителів, або 12,7% населення України.

Суспільно-географічного положення району визначають: стратегічно вигідне пограничне з країнами Європи (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою) положення; розташування поблизу центру Європи; транспортно-географічне положення на перетині міжнародних залізниць, трубопроводів, ліній електропередач; сприятливе положення відносно Українських Карпат із значними рекреаційними ресурсами.

Спеціалізацію району визначають: нафтова, нафтопереробна і газова промисловість; машинобудування (приладо-, верстатобудування, транспортне, сільськогосподарське машинобудування, випуск обладнання для нафтової і газової промисловості); хімічна промисловість (виробництво калійних добрив, медичних препаратів); лісова, деревообробна, меблева, целюлозно-паперова, лісохімічна промисловість; харчова промисловість; легка промисловість; рекреаційне господарство.

2. Північно-Західний район у складі Волинської і Рівненської областей є найменшим за площею – 40,3 тис. км², що складає 6,7% території України. У ньому проживає майже 2,3 млн. жителів, або 4,5% населення України.

Прикордонне СГП району можна розглядати як особливий ресурс для подальшого розвитку. Близькість до європейського ринку, що сприяє активній

участі району в транзитному транспортному обслуговуванні експортно-імпортних перевезень України. Наявність розвинутої транспортної мережі, насамперед автомобільної та залізничної. Вигідність суспільно-географічного положення району визначають: прикордонне положення в зоні контактної взаємодії інтересів України, Польщі та Білорусі.

Спеціалізацію району визначають такі галузі: сільське господарство і промислова переробка, насамперед, молока, м'яса, льону, картоплі та хмелю; лісове господарство, деревообробка, лісохімічна та меблева промисловість; хімічна промисловість (виробництво азотних добрив); виробництво автомобілів та електротехнічних виробів; виробництво електроенергії.

3. Зовнішньоекономічні зв'язки відіграють велику роль у розвитку економіки країни. Нині Україна здійснює зовнішньоторгівельні операції з 120 країнами. Найбільші обсяги продукції Україна експортує до Росії, Німеччини, Китаю, США, Великобританії, Білорусії, Швейцарії, Таїланду. Серед експортної продукції переважають чорні метали, хімічна продукція, продукти харчової промисловості.

Імпортує країна мінеральне паливо, нафту та природний газ. Основними країнами імпортерами є Росія, Німеччина, США, Польща, Італія. Україна в півтора рази більше надає послуг різним країнам світу. Ніж отримує від них. Найбільші інвестиції в економіку України спрямовують США, Нідерланди та Німеччина. Українські інвестиції спрямовані переважно до Росії, В'єтнаму, Швейцарії. Україна має великі можливості для розширення зовнішньоекономічних зв'язків, завоювання світового ринку виробами АПК, чорної металургії, хімічно промисловості.

Контрольні запитання:

1. Дайте економіко-географічну характеристику Карпатського економічного району.
2. Дайте економіко-географічну характеристику Північно-Західного економічного району.
3. Які зовнішньоекономічні зв'язки Україна має з країнами світу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Наведіть приклади підприємств і установ, які належать до соціальної сфери.
2. Доведіть, що від рівня розвитку соціальної сфери залежить рівень життя людини.
3. Визначте структури перевезень за видами транспорту у різних транспортних вузлах України.

4. Від яких факторів належить рівень розвитку території?
5. Від яких факторів залежить економічне районування території України?
6. Назвіть пункти плану характеристики економічних районів.
7. Назвіть економічні райони, що виділяються на території України та області, які входять до їх складу.
8. Поясніть, абстрактно чи реально існують економічні райони на території України?
9. Дайте характеристику ЕГП одного з економічних районів (на вибір).
10. Наведіть галузі спеціалізації кожного з районів і наведіть приклади економічних зв'язків між ними.
11. Визначить демографічні проблеми кожного з районів. Запропонуйте можливі шляхи вирішення цих проблем.
12. Наведіть приклади нераціонального використання ресурсів людиною.
13. Які проблеми і перспективи розвитку економічного району, своєї області, міста, селища, села ви можете зазначити.

Практично-семінарські заняття

Модуль 1.

Занятті № 1

**Тема: Історія становлення економічної та соціальної географії України.
Україна на політичній карті світу.**

Мета: визначити особливості історичного та економічного розвитку Української держави; розкрити особливості політико-адміністративного устрою України; показати місце України на економічній та політичній картах світу.

Основні поняття та терміни: державна територія, геопросторова організація, глобальний український простір, етнічні землі, політико-адміністративний устрій.

Питання для обговорення:

1. Предмет, об'єкт, завдання економічної і соціальної географії України.
2. Становлення соціально-економічної географії України та розвиток власної економіко-географічної школи в Україні (персоналії).
3. Дати оцінку ЕГП України (в різних аспектах). Визначити позитивні та негативні риси ЕГП.
4. Делімітація та демаркація державних кордонів України. Сучасні проблемні аспекти.
5. Історико-географічні аспекти формування державної території України.
6. За різними літературними джерелами з'ясувати суть та походження назви „Україна”, показавши його еволюцію і сучасне значення. Українська державна символіка.
7. Столиці різних державних утворень під час формування території України..
8. Характеристика сучасного адміністративно-територіального устрою (АТУ) України.

Заняття № 2

**Тема: Природно-ресурсний потенціал України та його вплив
на рівень економічного розвитку**

Мета: визначити економіко-географічне та геополітичне положення, охарактеризувати природно-ресурсний потенціал України, пояснити його вплив на рівень економічного розвитку держави.

Основні поняття та терміни: природні ресурси, природні умови, раціональне використання природних ресурсів, природно-ресурсний потенціал, рекреаційні ресурси, водні та лісові ресурси.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте основні поняття теми та класифікації природних ресурсів.
2. Структура ПРП.
3. Характеристика та оцінка природних умов та ресурсів України :
 - мінеральні;
 - земельні;
 - водні;
 - агрокліматичні;
 - рекреаційні;
 - флористичні та фауністичні ресурси.
4. Виділіть райони та напрямки перспективної розробки корисних копалин для розвитку економіки України.

Заняття № 3

Тема: Населення і трудові ресурси України. Система розселення.

Мета: виявити особливості розміщення населення та трудових ресурсів, проаналізувати статеву-вікову, національну структури, охарактеризувати рівень урбанізації. Обґрунтувати вплив демографічної ситуації в країні на рівень її економічного розвитку.

Основні поняття: густота населення, природний приріст, статеву-вікова структура населення, система розселення, урбанізація, еміграція, імміграція, діаспора, трудові ресурси, агломерація.

Питання для обговорення:

1. Аналіз геодемографічної ситуації в Україні (кількість, статеву-вікова структура, міграційні процеси (причини), сільське та міське населення) (обґрунтувати динаміку структурних змін).
2. Проаналізувати густоту населення України. Визначити та пояснити основні риси, причини, територіальні відмінності.
3. Особливості територіальної організації розселення населення України та функціональні типи міст.
4. Пояснити регіональні особливості функціонування трудових ресурсів України та визначити регіональні проблеми
5. Етнолінгвістичний склад населення України. Найбільші діаспори, їх вплив на соціальні процеси в Україні.

Комплексна практична робота №1

Тема: Економіко-географічна положення України. Природно-ресурсний потенціал України. Населення України.

(практична робота виконується у робочому зошиті)

Завдання:

1. Заповніть таблицю «Історичні аспекти формування території України» в різні періоди.
2. На контурну карту України нанести етнічні землі та сучасну схему адміністративно-територіального поділу України (АР, області, міста республіканського підпорядкування), географічний центр України та Європи.
3. На контурну карту України нанести родовища мінеральних та гідромінеральних корисних копалин.
4. На основі аналізу статистичних даних визначте природний приріст населення України. Побудуйте графік динаміки народжуваності, смертності і природного приросту населення за вказаний період. Проаналізуйте отримані дані у вигляді висновку. (Народжуваність – червоним кольором, смертність – чорним кольором. Простір додатного приросту заштрихуйте рожевим кольором, від’ємний приріст – синім кольором).
5. Заповніть таблицю «Характеристика природних зон України». Зробити письмовий висновок щодо рівня розвитку ПРП та його впливу на економічний розвиток природної зони.
6. За статистичними даними визначити міграційний приріст населення України. На картосхемі фоном позначити міграційний приріст, а стовпчиковими діаграмами число прибулих та вибулих. Зробити письмовий аналіз.
7. За статистичними даними побудуйте колову діаграму структури зайнятості населення України у 2005 та у 2007 роках. Письмово зробити порівняльний аналіз.
8. Використовуючи статистичні дані, літературні та картографічні джерела інформації, на контурній карті України позначте відповідним кольором (штрихуванням) райони України з найбільшою концентрацією представників поширених тут національностей: росіян, євреїв, білорусів, молдован, поляків, угорців, румунів, греків.

Модуль 2.

Заняття № 1

Тема: Загальна характеристика господарства України. Територіальна та галузева структура ПЕК України.

Мета: визначити особливості територіальної та галузевої структури господарства, закріпити знання про основні родовища паливної промисловості, проаналізувати основні центри розвитку, виявити особливості і проблеми паливно-енергетичного балансу України та територіальні зміни у виробництві та використанні паливно-енергетичних ресурсів.

Основні поняття: територіальна організація суспільства, територіальна організація виробництва, концентрація, спеціалізація, кооперування, комбінування, паливно-енергетичний комплекс, промисловість, електроенергетика, міжгалузевий комплекс, територіальна структура господарства.

Актуалізація знань

1. Визначення понять «територіальна організація суспільства», «територіальна організація виробництва».
2. Принципи, фактори та критерії розміщення виробництва.
3. Форми суспільної організації виробництва: концентрація, спеціалізація, кооперування, комбінування.
4. Типологія народногосподарських комплексів: промисловий, промислово-аграрний, агропромисловий, аграрний тип.
5. Основні родовища паливних корисних копалин.

Питання для обговорення:

1. Розкрити особливості і етапи історії формування і розвитку господарства України.
2. Аналіз галузевої структури економіки України. Пояснити особливості співвідношення основних секторів виробництва. Основні міжгалузеві комплекси України.
3. Оцінка функціонально-територіальної структури господарства України: райони, зони, вузли, кущі.
4. Проаналізувати за планом характеристики (додаток 1):
 - 2.1. Паливну промисловість: вугільна промисловість, нафтова промисловість, газова промисловість
 - 2.2. Електроенергетичну промисловість

5. Розкрийте суть газової проблеми України, що відбувся на початку 2009 р. Запропонуйте можливі шляхи вирішення.

Заняття № 2

Тема: Металургійний комплекс України: особливості територіальної та галузевої структури

Мета: закріпити знання про основні родовища та сировинну базу металургійного комплексу, виявити передумови розвитку та особливості територіальної та галузевої структури металургійного комплексу України, обґрунтувати його значення для розвитку економіки.

Основні поняття: металургійний комплекс, чорна металургія, кольорова металургія, залізорудне виробництво, коксохімічна промисловість, доменна металургія, електрометалургія, феросплавна, переробна промисловість.

Питання для обговорення:

1. Проаналізувати за планом характеристики (додаток 1):
А) Чорну металургію; Б) Кольорову металургію.
2. Обґрунтувати походження та особливості формування Придніпровського, Приазовського, Донецького металургійного району України, визначити основні проблеми функціонування.
3. Охарактеризувати головні етапи розвитку територіальної структури металургійного комплексу України. Визначити проблеми та можливі шляхи покращення ситуації.
4. Обґрунтуйте позитивні та негативні аспекти приватизації підприємств металургійного комплексу України.

Заняття № 3

Тема: Географія галузей машинобудівного комплексу України.

Мета: проаналізувати особливості галузевої і територіальної структури машинобудівного комплексу України, визначити його роль в економіці країни, виявити передумови до зміни галузевої структури машинобудування.

Основні поняття: машинобудівний комплекс, важке, загальне, середнє машинобудування.

Питання для обговорення:

1. Проаналізувати за планом характеристики машинобудівний комплекс України (додаток 1), *(пункт 3 розглянути за галузями)*.

2. Техніко-економічні особливості МБК. Поясніть взаємозв'язок з іншими галузями промисловості. Визначити основні функції МБ.

3. Чи є в Україні умови для розвитку сучасних галузей МБК та обґрунтувати процеси, що сприяють чи гальмують їх розвиток?

Заняття № 4

Тема: Особливості розвитку хімічного комплексу України Лісовиробничий комплекс України

Мета: проаналізувати особливості розвитку та розміщення підприємств хімічного комплексу України, оцінити передумови для подальшого розвитку промисловості та зміни її структури, визначити вплив галузі на екологічний стан регіонів.

Основні поняття: хімічний комплекс, гірничо-хімічна промисловість, хімія органічного синтезу, основна хімія, нафтохімічна промисловість.

Питання для обговорення:

1. Проаналізувати за планом характеристики хімічний комплекс України (додаток 1).

2. Розкрити особливості екологічних проблем в районах хімічної промисловості.

3. Провести аналіз продукції хімічної промисловості, що використовується в МБ та яка продукція хімічної промисловості практично замінила натуральну продукцію?

4. Чому хімічне виробництво менш трудомістке, ніж інші? (наведіть аргументи та приклади).

5. Роль лісовиробничого комплексу у економіці України.

6. Структура промисловості України. Фактори розміщення та територіальна організація.

7. Охарактеризуйте галузеві райони лісовиробничого комплексу. Зробити висновки щодо проблем та перспектив розвитку.

Заняття № 5

Тема: Географія агропромислового комплексу України

Мета: визначити поняття, з'ясувати суть АПК, проаналізувати особливості територіальної організації, виявити напрямки розвитку АПК відносно зон виробничої спеціалізації, розкрити взаємозв'язки та його значення для розвитку економіки країни.

Основні поняття: агропромисловий комплекс, інтеграція.

Питання для обговорення:

1. Поняття АПК. Аналіз головних типів галузевих та територіальних АПК.
2. Охарактеризувати роль земельних ресурсів в розвитку АПК.
3. Охарактеризувати АПК України за планом характеристики (додаток 2).
4. Визначити основні фактори формування приміських АПТК.
5. Аналіз сучасного стану сільського господарства та визначити шляхи його подальшого розвитку.
6. Особливості сучасних процесів агропромислової інтеграції.

Заняття № 6

**Тема: Комплекс сфери послуг, легка, харчова промисловість:
територіальні та галузеві особливості**

Мета: виявити особливості територіальної організації легкої промисловості та галузей невиробничої сфери, їх зв'язок з географією населення.

Основні поняття: сфера послуг, соціальний комплекс, легка промисловість, харчова промисловість, розселення населення.

Питання для обговорення:

1. Галузева структура, основні завдання і функції соціальної сфери, її роль у забезпеченні потреб населення.
2. Легка промисловість та її структура.
3. Принципи та фактори територіальної організації підприємств легкої промисловості.
4. Міжгалузеві зв'язки легкої промисловості.
5. Комплекс галузей харчової промисловості. Групування галузей за факторами розміщення виробництва.
6. Територіальні особливості розміщення об'єктів сфери послуг у міській та сільській місцевостях України.
7. Виділити перспективи подальшого розвитку окремих галузей соціального комплексу України.

Тема для самостійного опрацювання:

Будівельний комплекс України

Питання:

1. Значення галузі в економіці України.
2. Галузева структура будівельного комплексу України та її взаємозв'язки з іншими міжгалузевими комплексами.
3. Сировинна база будівельного комплексу України (додаток 9).
4. Географія та фактори розміщення підприємств промисловості будівельних матеріалів.
5. Проблеми та перспективи розвитку будівельного комплексу.
6. Обґрунтувати вплив рівня розвитку будівельного комплексу на темпи розвитку і розміщення інших галузей економіки України.

Комплексна практична робота № 2

Тема: Територіальна організація: ПЕК, металургійного комплексу, машинобудування та хімічного комплексу.

Завдання:

1. Побудуйте схему галузевої структури промисловості України.
2. Скласти схему взаємозв'язків галузей ПЕК з іншими галузями промисловості. Позначити напрямки обміну продукцією.
3. На контурну карту України нанести основні центри ПЕК, нафто- і газопроводи, головні лінії електропередач, атомні, теплові, гідроелектростанції.
4. Побудувати структурну схему: виробництва продукції чорної металургії повного циклу, виділити основні, допоміжні та супутні виробництва. Зробити відповідні пояснення та висновки.
5. На контурну карту України нанести бази металургійного комплексу і центри машинобудування.
6. Заповнити таблицю, визначити бальним способом вплив фактора (3 – вирішальний вплив; 2 – суттєвий вплив; 1 – слабкий вплив; 0 – відсутній вплив) та зробити висновки стосовно принципів розміщення підприємств чорної металургії.
7. Заповнити таблицю стосовно факторів розміщення підприємств та сучасної територіальної організації цього комплексу.
8. Використовуючи літературні джерела систематизувати знання про розміщення та розвиток галузей хімічної промисловості.
9. На контурну карту України нанести основні центри, вузли і райони хімічного комплексу.

Комплексна практична робота № 3

Тема: Територіальна організація: АПК, соціального комплексу.

Завдання:

1. Накреслити схему структури АПК, показати міжгалузеві зв'язки АПК з іншими галузями економіки.
2. На контурну карту України за допомогою літературних та картографічних джерел нанести інтегральні агропромислові зони та райони
3. Визначити напрямки спеціалізації та принципи розміщення агропромислових зон України. Зробити висновки.
4. За даними таблиці розрахувати душовий коефіцієнт виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Зробити висновки.
5. Накреслити схему галузевої структури харчової промисловості. Зробити висновки стосовно сучасної структури та проблем галузі.
6. Користуючись картографічними джерелами на контурну карту України нанести основні центри легкої промисловості.
7. Заповнити таблицю «Спеціалізація центрів легкої та харчової промисловості». Зробити висновки.
8. Накреслити схему виробничих зв'язків підприємства швейної промисловості. Зробити письмовий висновок.

Модуль 3.

Заняття № 1.

Тема: Соціально-географічне районування України.

Мета: виявити особливості різних підходів до суспільно-географічного районування України, визначити особливості та зробити порівняльний аналіз наявних схем районування.

Основні поняття: економічне районування, економічний район.

Питання для обговорення:

1. Дайте визначення поняттям: економічне районування та економічний район.
2. Охарактеризуйте принципи економічного районування, фактори районоутворення.

3. Охарактеризуйте схеми соціально-економічного районування території України (за В.А. Поповкіним, О.І. Шаблієм, М.І. Долішнім, М.М. Паламарчуком, Ф.Д. Заставним, М.Д. Пістуном). Проблеми економічного районування.

4. Проаналізуйте новітні схеми регіоналізації України.

Заняття № 2-4

Тема: Загальна характеристика суспільно-географічних районів України (у вигляді ділової гри)

Мета: визначити загальний рівень соціально-економічного розвитку районів України та їх спеціалізацію та фактори формування структури промислового виробництва.

Основні поняття: економічний район, спеціалізація.

Ділова гра:

1. Створити ініціативні групи експертів (по 2-3 особи) з дослідження економіко-географічного району (отриманого на вибір під керівництвом викладача) та представити проведене дослідження у вигляді доповіді (додаток 3) та електронної презентації.

2. Студенти, які не доповідають обраний район на занятті також створюють на парі групи експертів для проведення дискусії.

3. Представлення економічного району може відбуватися у вигляді доповіді, дискусії, інтерв'ю, запитань-відповідей із виділеними ролями для експертів соціо-економіко-географа, журналіста чи політика, еколога чи експерта з регіонального розвитку тощо.

4. Електронний варіант презентації додається на диску до доповіді, що оформлюється у форматі А4. і здається у день виступу від всієї ініціативної групи (підпис на диску: назва району, група, прізвище авторів; підпис файлу: назва району; титульний лист доповіді оформлюється стандартно).

Практична робота № 1

Тема: Економіко-географічна характеристика суспільно - географічних районів України

Завдання:

1. Під час ділової гри заповніть таблицю «Суспільно-економічна характеристика районів України». Необхідно зазначити загальні відомості про район, галузі спеціалізації, демографічну ситуації, природно-ресурсний потенціал, мезарайони та проблеми і перспективи району.

ТИПОВІ ПИТАННЯ ДО ПИСЬМОВИХ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛІВ

Поточний модульний контроль № 1

1. Предмет та об'єкт економічної і соціальної географії України.
2. Значення курсу, структура та завдання курсу.
3. Цілі та завдання курсу в системі вищої географічної освіти.
4. Видатні українські економіко-географи: Павло Чубинський, Степан Рудницький, Костянтин Воблій, Володимир Кубійович, Олексій Діброва та ін.
5. Основні наукові центри соціально-економічної географії України.
6. Роль і місце України в світовому господарстві і господарстві Європи.
7. ЕГП, ТГП України.
8. Сучасний державний та адміністративно-територіальний устрій.
9. Походження назви "Україна" та її перші згадки в історичних документах.
10. Українська державна територія та її етнічні землі.
11. Основні етапи формування сучасної державної території України.
12. Формування кордонів України в ході Другої світової війни. Сучасна конфігурація кордонів країни.
13. Політики-географічне положення України (ППП). Основні геополітичні осі України.
14. Поняття "ПРП" території. Сутність економічної оцінки ПРП. Значення виявлення компонентної структури ПРП.
15. Рівень забезпеченості господарства України природними ресурсами. Регіональні відмінності в забезпеченні ПРП.
16. Структура та характеристика окремих компонентів ПРП: мінерально-сировинні ресурси: паливні, рудні, нерудні.
17. Земельні ресурси. Структура землекористування.
18. Потенціал водних ресурсів з економічним потенціалом їх запасів, рівнем забезпеченості мешканців України і господарства, рівнем забезпеченості окремих районів і регіонів.
19. Фауністичні ресурси та їх структура.
20. Природно-рекреаційний потенціал.
21. Чисельність, густота та динаміка населення України.
22. Етнографічні територіальні відмінності.
23. Українська діаспора в світі.
24. Сучасна демографічна ситуація в Україні.
25. Працересурсний потенціал.
26. Особливості розселення. Кваліфікація міст України за людністю.

27. Міграції, види міграції та сучасні тенденції.

Поточний модульний контроль № 2.

1. Поняття "господарство України" та його економіко-географічні особливості та структура.
2. Основні форми суспільної організації виробництва.
3. Структура національного господарства.
4. Особливості структури промисловості України та її аналіз.
5. Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК). Структура ПЕК.
6. Чорна металургія. Виробнича структура галузі.
7. Економіко-географічна характеристика металургійних баз України: Донбас, Придніпров'я, Приазов'я.
8. Кольорова металургія. Значення. Структура галузі. Особливості розвитку і розміщення. Характеристика сировинної бази. Регіони, де найбільш розвинута кольорова металургія.
9. Особливості структури машинобудування України. Особливості розміщення машинобудування. Макрорегіони і регіони, де найбільш розвинуте машинобудування.
10. Хімічна промисловість. Значення галузі та основні чинники розвитку. Особливості структури. Найважливіші галузі.
11. Виробництво будівельних матеріалів.
12. Лісова і деревообробна промисловість.
13. Поняття "АПК". Значення розвитку АПК.
14. Особливості розвитку і розміщення. Галузі спеціалізації. Структура сільського господарства України.
15. Харчова промисловість.
16. Сфера послуг. Значення. Структура; особливості розвитку та розміщення.
17. Легка промисловість. Значення. Структура; особливості розвитку та розміщення. Географія окремих галузей.
18. Основні галузі харчової промисловості.
19. Структура транспорту; галузі спеціалізації.

Поточний модульний контроль № 3.

1. Основи соціо-економіко-географічного районування.
2. Ознаки району. Суспільно-географічне районування України.
3. Основні суспільно-географічні макрорайони України.
4. Характеристика основним суспільно-географічних районів (за планом):

Столичного, Центрального, Північно-Західного, Карпатського, Подільського, Причорноморського, Придніпровського, Північно-Східного).

5. Особливості функціонування та перспективи розвитку ЕГР.

6. Загальні риси зовнішніх зв'язків України: політичні, економічні та науково-технічні зв'язки тощо.

7. Україна на початку нового століття: особливості та перспективи розвитку.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Оцінки за національною та за європейською шкалою

Оцінки	% засвоєного матеріалу
незадовільно FX	1-49
задовільно E	50-59
задовільно D	60-69
добре C	70-79
добре B	80-89
відмінно A	90-100

ДОДАТОК 1

Рекомендований план характеристики галузі промисловості

1. Поняття галузі та рівень її розвитку.
2. Місце та значення галузі в економіці України.
3. Фактори розвитку галузі, сировинні ресурси, їх географія та характеристика.
4. Галузева характеристика промисловості (структура, галузі, підгалузі, типи підприємств)
5. Територіальна характеристика галузі (принципи та фактори розміщення, характеристика окремих районів, вузлів (особливості структури, які причини зумовили їх виникнення)).
6. Проблеми та перспективи розвитку галузі.

ДОДАТОК 2

Рекомендований план характеристики АПК:

1. Фактори формування і розвитку агропромислового комплексу: природні (рельєф, клімат, ґрунти, водні ресурси, лісові ресурси), соціально-економічні (ЕГП, трудові ресурси, рівень інтеграції, економічна ефективність)
2. Територіально-галузева структура сільського господарства:
 - 2.1. Рослинництво (значення галузі, рівень розвитку; фактори, що впливають на продуктивність галузі, основні культури, основні галузі (овочівництво, картоплярство, садівництво тощо), основні с/г підприємства)
 - 2.2. Тваринництво (значення галузі, рівень розвитку; фактори, що впливають на продуктивність галузі; основні породи, основні галузі (скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство, бджільництво, ставкове виробництво тощо), основні с/г підприємства)
 - 2.3. Види та типи сільськогосподарських підприємств
3. Аналіз територіально-галузевої структури харчової промисловості:
 - 3.1. Переробна ланка.
 - 3.2. Виробнича ланка.
(цукрова, м'ясна, молочна, олійножирова, плодоовочева, борошномельна, круп'яна, крохмале-патокова, спиртова, виноградно-виноробська галузі)
4. Аналіз обслуговуючих галузей та виробництва (часткова легкова, с/г машино- і тракторобудування, наукове обслуговування АПК, виробництво мінеральних добрив)
5. Проблеми та перспективи розвитку АПК.

ДОДАТОК 3

Рекомендований план характеристика економічного району

1. Оцінка ЕГП та СГП району (загальні відомості про район, площа, склад, особливості формування, спеціалізація, історичні особливості формування).
2. Оцінка природних умов та ресурсів для розвитку економіки району.
3. Оцінка демографічної ситуації в районі (населення, розселення та трудові ресурси).
4. Загальна характеристика господарства району
5. Суспільно-географічні мезарайони. Господарські вузли та центри.
6. Суспільно-географічні зв'язки із іншими районами та країнами.
7. Проблеми та перспективи розвитку району.

Навчально-методичний комплекс

Нємець Людмила Миколаївна
Заволока Юлія Юрїївна

Навчально-методичний комплекс з курсу
«Економічна і соціальна географія України»
для студентів бакалаврів географії.

Підписано до друку 2.09.2009. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Наклад ... прим. Зам. №

Надруковано: